Overdenking over de vrijheidsstraf

De mens pleegt onbewuste gevoelens, die hem onaangenaam zijn, te verdringen en te vervangen door schijnbaar redelijke redeneringen, die bij onderzoek op hun redelijkheidswaarde de toets der kritiek niet plegen te doorstaan. Wij weten dit allemaal. Wij kennen de bezwaren, die mensen tegen elkander aanvoeren, en die vaak op heel andere, veel fundamentelere verschillen terug te voeren zijn dan de rationalisering zou doen vermoeden.
Merkwaardig is evenwel, dat dergelijke verschijnselen van verdringing en rationalisering daarvan niet alleen bij de individu en bij de individuele verhoudingen voorkomen. Ook sociale, algemeen aanvaarde opvattingen kunnen dikwijls op andere, dieper liggende motiveringen worden teruggevoerd en ook de redelijke motivering van die opvatting kan, bij nadere beschouwing, minder redelijkheid bevatten dan op het eerste gezicht wel lijkt.
Een voorbeeld van een dergelijke collectieve verdringing en van een rationalisering, die geen steek houdt, is onze houding ten opzichte van de misdaad. Niemand van ons zal nog eenvoudigweg durven volhouden, dat de misdadiger straf verdient omdat nu eenmaal het onrecht gewroken dient te worden. Deze vergeldingsleer als basis van het strafrecht en strafstelsel hebben wij sinds lang als inhumaan in de ban gedaan. De naar de misdaad afgegleden medemens behoort weer op het rechte spoor te worden gebracht. En zo zijn wij allemaal potentiële reclasseerders geworden. De reclasseringsgedachte is courant geld voor iedereen geworden. De nationale reclasseringsdag brengt haar onder ieders bereik en zij weet zelfs voor één dag het zuilenprobleem te doen vergeten.
Nu is de heropvoeding van de weer in de maatschappij losgelaten gevangene een alleszins nuttige en nodige zaak. De ontslagene staat los van alle banden opnieuw in de maatschappij en loopt grote kans om zonder hulp van anderen weer tot de misdaad te vervallen, die hem reeds tevoren in de gevangenis heeft gebracht. Hulp bij het zoeken van werk, inlichting van de werk-

gever, totstandbrengen van maatschappelijke relaties: het is allemaal dringend nodig. Heel vaak immers zullen, juist door het ondergaan van de straf, de bestaande relaties verbroken zijn. Als de straf lang geduurd heeft, is het gezin van de gestrafte vaak uiteengevallen. Als zij niet lang geduurd heeft, is de kans er dat de eerste schok een tijdelijk losslaan van het gezin heeft bewerkt, terwijl er niet genoeg tijd over die schok is heengegaan om de oude verhoudingen weer te herstellen.

Heropvoeding, reclassering van de ontslagen gevangene is een menselijke en nuttige taak. Hetzelfde geldt voor de hulp, die wij aan voorwaardelijk veroordeelden bieden. Zij blijven krachtens hun vonnis buiten de gevangenis, zolang zij zich niet weer aan strafbare handelingen schuldig maken. Dat kan alleen goed gaan, wanneer hun sociale omstandigheden hen niet tot nieuwe vergrijpen nopen. Daarom moeten wij hen helpen bij het maken van die omstandigheden. Alleen op die manier zijn zij uit de gevangenis te houden. Zelfs al lukt een dergelijke reclassering maar weinig, al is zij niet in staat iedere recidive te voorkomen: zij moet geprobeerd worden, omdat wij nu eenmaal deze hulp aan de medemens verschuldigd zijn.

Maar nu volstaan wij niet met deze nazorg van ontslagen gevangenen en met deze hulp aan voorwaardelijk veroordeelden. Wij strekken de reclasseringsgedachte veel verder uit. De gevangenisstraf zelf moet dienen om de veroordeelde te reclasseren. Zelfs onze wetgever heeft in de Beginselwet Gevangeniswezen deze gedachte uitgedrukt door te zeggen, dat de gevangenisstraf mede dienstbaar gemaakt wordt aan de wederinschakeling van de gevangene in het maatschappelijk leven. Wanneer de wetgever (in het algemeen niet een voortrekker op maatschappelijk terrein) een dergelijke principiële uitspraak meent te moeten formuleren, dan rijst bij ons al dadelijk twijfel aan de geldigheid ervan. Wanneer het immers van zelf spreekt, dat de gevangenisstraf mede tot reclassering dient, waarom moet het dan gezegd worden? Blijkbaar bestond er enige twijfel aan de zo stellig uitgedrukte gedachte. Die twijfel was er niet bij het parlement als geheel, dat het betrokken artikel aanvaardde. Maar kennelijk bestond die twijfel in de geest van de redacteuren. Zij moesten niet het Nederlandse volk, maar in de allereerste plaats zichzelf ervan overtuigen, dat de gevangenisstraf dient om de opgesloten gevangene weer tot de maatschappij terug te brengen.

Nu ligt het niet voor de hand, dat opsluiting in een gevangenis het meest geschikte middel is om de misdadiger (vaak een teleurgestelde door de maatschappelijke omstandigheden) weer met de maatschappij te verzoenen. Integendeel: het leven in opsluiting schijnt meer geschikt om de gevangene nog meer te verbitteren dan om hem zich te doen openstellen voor de zegeningen van een maatschappij, die — zij het ook gedwongen door het bestaan van de misdadigheid — er nu eenmaal gevangenissen op nahoudt.

Ongetwijfeld: sinds tientallen jaren is het leven in de gevangenissen menselijker en gewoner geworden. De eenzame opsluiting bestaat niet meer. De gedachte, dat men de misdadiger slechts alle kontakt met anderen behoefde

te ontnemen om hem door zelfbezinning in eenzaamheid tot zijn goede grond terug te brengen, is terecht verlaten. De mens is een maatschappelijk wezen en heeft ook in de gevangenis behoefte aan menselijke kontakten. Men is nog verder gegaan en heeft ook verbinding tussen de gevangenis en de vrije maatschappij gelegd. Radio, lectuur, ontspannings- en ontwikkelingsavonden brengen de vrije gemeenschap dichter bij die van de gevangenen. De houding van het personeel tegenover de gedetineerden is veranderd: ook de gedetineerde is een mens als een ander geworden. De eenzame opsluiting, dag en nacht, bestaat alleen nog voor hen, die in enigerlei vorm van gemeenschap met medegedetineerden niet te handhaven zijn.
Het leven in de gevangenis is gewoner geworden. Maar gewoon? Een afspiegeling op beperkte schaal van het leven in de maatschappij buiten? De wetgever, die meent, dat de gevangenisstraf mede dient om de gevangene op te voeden, om hem weer te wennen aan het vrije bestaan, schijnt inderdaad van de gedachte uit te gaan, dat het sociaal patroon van de gevangenis kan dienen als leerschool om te oefenen voor de verhoudingen in de vrije maatschappij.
Wie eenmaal een voet binnen de muren van ook de meest moderne gevangenis gezet heeft, weet, dat dit een illusie is. Het gevangenisleven lijkt in niets op het vrije leven daarbuiten. Reeds het simpele gebrek aan vrijheid doet iedere mogelijkheid van vergelijking te niet. De mens, die leeft, heeft de drang naar vrijheid in zich. Vrijheid om te gaan, waar hij wil. Vrijheid om te schrijven wat en aan wie hij wil. Niet voor niets zijn dit alles grondrechten van de burger in een democratische gemeenschap, die in deze grondwetten opgenomen zijn. Men onderschatte daarom niet, wat het betekent, wanneer het leven in een gevangenis noodzakelijkerwijze geheel geregeld is, van de ochtend tot de avond. In tegenstelling tot de militair, wiens diensttijd ook is gevuld, heeft de gevangene nooit vrije tijd, die geheel te zijner beschikking is. En kunnen wij ons wel indenken, wat het betekent om nooit vrij te kunnen corresponderen? Zelfs in de bezettingstijd kon men brieven met vrienden meegeven: alleen de post was onbetrouwbaar. Maar de gevangene kan alleen (wanneer hij daartoe de kans krijgt) ongecensureerde brieven naar buiten smokkelen. Komt er bezoek, dan moet hij zijn vrouw ontvangen in het bijzijn van een beambte. Misschien is het een welwillende en vriendelijke cipier. Maar wie heeft zijn vrouw niet wel eens dingen te zeggen, die hij ook in het bijzijn van zijn beste vriend niet over de lippen zou krijgen?
Werk in de vrije maatschappij is niet altijd vreugde. Maar het is wel altijd ergens nuttig voor en in ieder geval stelt het de arbeider en zijn gezin in staat om te leven. En dan staat het tenslotte in tegenstelling tot vrije tijd, die men naar eigen wens met niets doen, met vissen of met knutselen kan besteden. Het werk in de strafgevangenissen mist al deze karaktertrekken. Door de grote hoeveelheid ongeschoolde werkkrachten, die daar samenkomen, kan men niet veel anders dan werkplaatsen voor eenvoudige arbeid inrichten. De betaling, die de gevangene voor zijn arbeid krijgt, staat in generlei verhouding

tot wat in de vrije maatschappij voor dergelijke arbeid wordt betaald. En de vrije tijd kan men ook alleen besteden binnen de mogelijkheden, die het gesticht biedt.
Wanneer men dan nog bedenkt, dat de gevangenisgemeenschap noodzakelijkerwijs een mannengemeenschap is, dan is duidelijk, dat zij nooit een afspiegeling in het klein van de maatschappij daarbuiten kan zijn. Zij heeft, als de maatschappij, haar interne spanningen. Maar dit zijn spanningen van onvrije mensen. Zij zijn veel gevoeliger voor piekeren, veel sneller geprikkeld dan wij. Zij zijn veel eerder geneigd tot zelfbeklag en tot zelfanalyse. De normale onverschilligheid, waarmee wij vele onaangenaamheden des levens aan ons voorbij laten gaan, kennen zij niet. Iedere gebeurtenis heeft een betekenis; ieder woord, door een directeur of een predikant gesproken verbergt een diepere zin, die maar op één ding betrekking kan hebben: op hun invrijheidstelling.
De gevangene heeft maar één werkelijke belangstelling. Dat is de datum, waarop hij de gevangenis kan verlaten. Alles wat hij verder doet, is tijdpassering tot aan die dag.
Er is noch veel fantasie noch veel kennis voor het gevangeniswezen voor nodig om in te zien, dat zo de gemoedsstemming van de gevangene is, ook bij de tegenwoordige wijze van behandeling in de gestichten. Maar kan men dan werkelijk geloven, dat het gestichtsleven een training vormt voor het latere leven in de maatschappij? Gelooft men werkelijk, dat de gevangenisgemeenschap een afspiegeling van de normale mensengemeenschap is en dat het leven in de gevangenis mede „strekt tot wederaanpassing van de gevangene aan het maatschappelijk leven"?
Om dit te geloven is er nog een tweede fictie nodig: die van de penitentiaire behandeling. Men meent, dat men in de miniatuurmaatschappij, die de gevangenis is, de gedetineerden zodanig kan beïnvloeden, dat hun sociale neigingen weer de bovenhand krijgen. Die beïnvloeding geschiedt door de regelmaat van het regiem, door de geregelde arbeid, door gerichte ontspanning, door de mogelijkheden van ontwikkeling, die het avondprogramma biedt. Daarnaast is er het kontakt met de staf: de sociale werker, de geestelijke verzorger, de leider van de arbeid. Zij allen zullen invloed ten goede kunnen uitoefenen. De psychiater zal zo nodig een therapeutische behandeling kunnen toepassen.
Een in stafbesprekingen gecoördineerde, aan de individuele behoeften aangepaste penitentiaire behandeling zal tot verbetering van de gevangenen kunnen bijdragen. Het is duidelijk, dat een dergelijke paedagogisch-psychiatrische behandeling niet van te korte duur kan zijn. Gevangenisstraffen van enkele weken leveren op het stuk van verbetering van de veroordeelde dan ook geen rendement op. Veeleer kunnen zij bijdragen tot verbittering van de betrokkenen zonder dat daar ook maar iets tegenover staat.
Slechts een meer langdurige straftijd biedt kans op reclassering in het gesticht. Zes maanden is wel het minimum. Moderne theorieën, die de ge-

vangenisstraf alleen van utilistisch verbeteringsstandpunt beschouwen, achten korte gevangenisstraffen dan ook uit den boze. Ze zijn niet door enig paedagogisch resultaat te rechtvaardigen.
De vraag, die men kan stellen en die men ook behoort te stellen, is echter: is de kans op verbetering gedurende een vrijheidsstraf van ten minste zes maanden dan zoveel groter dan die op reclassering tijdens een korte straf? Duidelijk is, dat een paedagogisch-psychiatrische beïnvloeding in enkele weken of maanden niet te verwachten is. Maar is zij het wel in langere tijd? De mens is geen reageerbus, waarin men naar willekeur reacties kan teweeg brengen door er bepaalde invloeden in te gieten. Beïnvloeding van de ene mens door de andere is alleen mogelijk, indien de mens bereid is die invloed te ondergaan. Slechts wie zich openstelt voor een ander kan diens invloed bemerken. Paedagogie en psychiatrie zijn tweezijdige activiteiten. De leraar, die zijn leerlingen niet pakt, de psychiater, wiens patiënt niet bereid is behandeld te worden: zij werken beiden zonder kans op succes. Hun woorden zullen langs de leerling of langs de patiënt afdruipen als water langs een eend. Dit is een eenvoudige en primaire waarheid van paedagogie en psychiatrie beide. En hoe staat het nu met de bereidheid van gedetineerden om beïnvloeding tijdens hun detentie te ondergaan? Bestaat die bereidheid dan is de kans op resultaat van de penitentiaire behandeling aanwezig. Is die noodzakelijke openheid er niet, dan heeft penitentiaire behandeling ook geen zin. De noodzakelijke voorwaarde voor resultaat van een dergelijke behandeling, bereidheid om haar te ondergaan, is dan niet vervuld.
Nu is het niet zeer waarschijnlijk, dat iemand, die opgesloten is; wiens menselijke kontakten door een gevangenisdirectie worden gecontroleerd; die werk moet doen, dat hij op geen enkele wijze heeft uitgezocht; die in een voortdurende spanning leeft alleen al, omdat ieder sexueel kontakt uit de aard der zaak is uitgesloten, bereid zal zijn zich open te stellen voor beïnvloeding door degenen, die naar zijn mening hem dit alles hebben aangedaan. Behoudens heel enkele uitzonderingen staat de gevangene afwijzend tegenover het gesticht. Het is dus al niet goed aan te nemen, dat de gevangene uit eigen vrije wil zich zal openstellen voor penitentiaire behandeling. De omstandigheden maken een dergelijke bereidheid uiterst onwaarschijnlijk.
Nu wordt anders dan in de vrije maatschappij, helemaal niet gevraagd, of de gevangene bereid is die penitentiaire behandeling te ondergaan. De maatschappelijke werker, de geestelijke verzorger, de ontspanning en de radio bereiken hem ook zonder dat hij erom vraagt. De behandeling wordt eenvoudig over hem uitgegoten. Van zijn actieve medewerking, die een vereiste voor het welslagen van paedagogische of psychiatrische behandeling is behoeft niet te blijken. De penitentiaire behandeling is er: zij kleeft aan de opsluiting. Zij is de grondslag voor de gedachte, dat de reclassering begint in de gevangenis. Maar terwijl in de vrije maatschappij voor enige behandeling van psychische aard de actieve medewerking van de behandelde als een essentieel vereiste wordt beschouwd, is de heersende opvatting onder de penitentiaire deskun-

digen, dat penitentiaire behandeling zinvol is, terwijl anderzijds nauwelijks te ontkennen is, dat de gegevens voor de onmisbare actieve medewerking van de betrokkenen in de gevangenis ten enen male ontbreken.

Wij stuiten hier op een merkwaardige tegenspraak in de theorie van de penitentiaire behandeling. Enerzijds sluit zij aan bij de paedagogie en psychiatrie. Anderzijds schijnt zij volkomen uit het oog te verliezen, dat de basis voor de paedagogische en psychiatrische behandeling: de vrije en actieve openstelling voor de behandeling, in de gevangenis vrijwel steeds moet ontbreken. Ondanks deze ernstig lacune in de penitentiaire theorie vinden wij optimistische artikelen in de juridische en algemene pers over de modernisering van het gevangeniswezen en over de aanknopingspunten met de maatschappij, die al in het gevangenisregiem te vinden zijn.
Wanneer een dergelijke tegenspraak vaste voet krijgt in de gedachten van allen, die zich voor het gevangeniswezen interesseren (en in zekere zin zijn wij dat allen) dan wijst dat op een niet zeer geslaagde rationalisering van een onbewust gevoel. Wij trachten met alle macht de opsluiting in de gevangenis te verklaren als een voor de gevangene nuttig instituut. Wij omgeven dit instituut zelfs met theorieën over penitentiaire behandeling. Maar de theorie blijkt, bij enig nadenken, van twijfelachtig allooi. Hoe komt het nu, dat wetenschappelijke juristen een algemeen erkende wetenschappelijke waarheid over het hoofd zien? Hoe komt het, dat zij van de penitentiaire behandeling het wonder verwachten, dat in de vrije maatschappij niet tot stand te brengen is: geestelijke beïnvloeding van een medemens zonder zijn vrije en actieve medewerking?
Wij hebben de theorie van de penitentiaire behandeling nodig om de gevangenisstraf te rechtvaardigen. Uit de karakteristiek, die ik hierboven van de opsluiting gegeven heb, volgt, dat zij op de gevangene het stempel drukt van onmaatschappelijkheid. Zij maakt de gevangene tot een mens, die niet waard is zelf de plaats te kiezen, waarop hij staat. Zij belet de gevangene de mensen te kiezen, met wie hij leven zal. De gevangenis is, ook bij het meest menselijke regiem, de maatschappelijke dood. De ontslagen gevangene wordt intuïtief ook nog altijd als een paria beschouwd. Niet dan met de grootste moeite lukt het weer hen in het gewone leven in te schakelen. Lange gevangenisstraf maakt echtscheiding mogelijk, omdat de veroordeelde als een onmaatschappelijke, als een onwaardige wordt beschouwd. De gevangenisstraf is verwijdering uit de maatschapij. Zij is de doodstraf zonder bloedvergieten en zonder de onherroepelijkheid daarvan. Wij zijn niet bereid de zondaar in ons midden de kans op berouw te geven. Wij wensen geen straffen, die in het leven zelf uitgeboet kunnen worden. Wij willen het kwaad met wortel en tak uitroeien door het uit onze samenleving te verwijderen.
Een dergelijke beschouwing van misdaad en straf is in strijd met de eerste beginselen van de humaniteit, die wij aan ons denken en handelen ten grondslag willen leggen, althans naar het uiterlijk. En dus versieren wij de maat-

schappelijke dood, de gevangenisstraf, met een theorie, die aantoont, dat de opsluiting, de uitbanning uit de gemeenschap, voor het bestwil van de veroordeelde is. Hij ondergaat in het gesticht zijn penitentiaire behandeling en komt als een nieuw mens na zijn straftijd in de maatschappij terug. Dat deze poging tot rechtvaardiging van de gevangenisstraf een valse rationalisering is, meen ik hierboven te hebben aangetoond. De praemisse voor het resultaat van de behandeling, de vrijheid van de patiënt, ontbreekt.
De vraag rijst nu, waarom wij deze schijnredenering jaar in jaar uit volhouden. Waarom wordt met volharding op tal van congressen het gevangenisregiem telkens weer besproken en geperfectionneerd? Wanneer het waar is, dat de behandeling in het gesticht geen resultaat *kan* opleveren, is dit alles zinloos. Hoe komt het, dat wij deze eenvoudige waarheid negeren?
Dat is alleen te verklaren uit een in onszelf levende innerlijke noodzaak om de gevangenisstraf als maatschappelijke dood te handhaven enerzijds en om haar te humaniseren anderzijds.
Onze houding tegenover de misdaad is een tweeslachtige. Wij zien haar, terecht, als een afkeurenswaardige onmaatschappelijke gedraging. Dat is onze bewuste reactie. En bewust willen wij dus graag meewerken aan de resocialisering van de misdadiger. Maar veel dieper in ons leeft het stuk onmaatschappelijkheid, dat wij in het gewone leven diep terugdringen. Het komt een enkele maal om de hoek kijken, wanneer wij in onze vakantie met diepe voldoening door de bordjes „Verboden toegang" heenlopen of in het buitenland onze auto verkeerd parkeren. Maar het is, ver in het onbewuste teruggedrongen, veel minder onschuldig dan dat. Ergens in ons leven de onmaatschappelijke strevingen, die de misdadiger ongeremd tot uiting laat komen. De ten onrechte gebruikte dienstenveloppe, de schunnige anecdotes zijn de rookwolkjes die wijzen op het bestaan van de vulkaan. Die vulkaan houden wij aardig in bedwang. Wij weten gelegaliseerde uitlaatkleppen te vinden. Hoe zou anders het plezier van velen in het militaire bedrijf te verklaren zijn, dat immers niet anders is dan een rechtvaardiging voor het loslaten van allerlei maatschappelijke taboe's? De militair mag bloed doen vloeien, hij mag huizen, die hem in de weg staan verbranden. Een ongeschreven wet geeft hem het recht allerlei verhoudingen met vrouwen in oorlogstijd aan te knopen.
Maar in het algemeen kennen wij zelf het stuk onmaatschappelijkheid in ons niet meer. Dat neemt niet weg, dat wij in de misdadiger onbewust een stuk van onszelf herkennen, en wel juist het stuk dat wij met veel inspanning onder de oppervlakte weten te houden. De misdadiger nu doet, wat een deel van ons eigen ik zou willen: hij laat de maatschappelijke remmen los. En dus aanvaarden wij zijn bestaan niet. Wij kunnen hem niet als een broeder tegemoet treden, want daarmee zouden wij ook onze eigen onmaatschappelijke strevingen als werkelijk moeten erkennen. Wij doen met de misdadiger precies hetzelfde wat wij met onze eigen onmaatschappelijkheid hebben gedaan. Onze eigen onmaatschappelijkheid bergen wij op in ons onbewuste. Zij is er niet

meer voor ons, zij is dood. Op dezelfde manier bergen wij de misdadiger op in de gevangenis. Hij is niet meer in de wereld, hij is vergeten, dood, zoals onze eigen onmaatschappelijkheid.
Wij hebben de gevangenis nodig als de bevestiging van de juistheid van onze eigen sociale krachtsinspanning. Met moeite (psychische moeite althans) dringen wij de asociale strevingen naar het onbewuste. Wie dat gelukt wordt beloond met de vrijheid. Wie faalt, is gezakt voor zijn maatschappelijk examen: hij mag voorlopig niet in de maatschappij.
Met een zekere voldoening aanvaarden wij de griezelsfeer van de gevangenis: het is de rechtvaardiging van onze inspanning, wij zijn niet voor niets in het rechte spoor gebleven. Toegeven aan onmaatschappelijke neigingen leidt immers tot deze aan de gemeenschap onttrokken en in zekere zin ontmenselijkte gevangenis.
Zo is het te begrijpen, dat de gevangenis ondanks alle humanisering een instituut blijft, waarin de misdadiger wordt opgeborgen om hem te doen vergeten. De gevangenis is het vergeetboek van de maatschappij, zoals ons onbewuste het vergeetboek van ieder onzer afzonderlijk is.

Maar onze houding tegenover de misdaad is een tweeslachtige. Wij willen de maatschappelijke dood van de misdadiger om te bewijzen, hoe goed het is dat wij niet zijn als dezen. Maar daartegenover staat, dat wij ook werkelijk broederlijke gevoelens ten opzichte van de medemens koesteren. De mens is niet alleen een bundel asociale strevingen, hij is ook en tegelijkertijd een maatschappelijk mens. De amateur-sociale werker, die ieder onzer ook is, wil de misdadiger helpen. Onbewust houden wij stevig vast aan de gevangenisstraf, die wij terwille van onze eigen zekerheid niet kunnen missen. Maar daarnaast willen wij de gevallen broeder helpen. En zo ontstaat de theorie, dat de gevangenisstraf „mede" dient tot wederinschakeling van de veroordeelde in het maatschappelijk leven. De theorie is niet redelijk. Zij kan dat ook niet zijn. Zij is, zoals wij zagen, een rationalisering van twee redelijkerwijs onverenigbare strevingen: van de neiging om de misdadiger uit zelfbescherming te doden aan de ene kant, van de neiging om hem broederlijk te helpen aan de andere kant. Wij begrijpen nu ook, waarom de wetgever in de hier geciteerde formulie het woord „mede" heeft gebruikt. Hij was er zich ergens van bewust, dat de gevangenis niet alleen een reclasseringsinstelling is. De gevangenis is ook iets anders, iets onvriendelijks. De gevangenis is ook de maatschappelijke doodstraf. De wetgever heeft dat uitgedrukt door het woord „mede".
De gevangenis en het gevangenisregiem zijn niet redelijk te verdedigen. Zij dienen niet tot een redelijk doel. Zij komen voort uit de ambivalente houding van de mens tegenover de misdadiger en zij dragen een dergelijk ambivalent karakter. Op zichzelf is daar niets tegen. Veel maatschappelijke instellingen kunnen de toets van een redelijke kritiek niet doorstaan maar bestaan desondanks. En hun bestaan wordt gerechtvaardigd door de menselijke natuur, waaruit zij voortkomen, en die nu eenmaal niet alleen maar redelijkheid is.

Wat wel een bezwaar is tegen een stelsel als ons penitentiaire systeem, is dat het in schijn een redelijk doel heeft. Het pretendeert door zijn penitentiaire behandeling de veroordeelde terug te leiden tot de maatschappij, hem weer ontvankelijk te maken voor het leven in de mensengemeenschap. Deze pretentie is zoals wij gezien hebben, ongerechtvaardigd. De kans, dat een gevangene door zijn behandeling in de gevangenis dichter bij de vrije maatschappij komt, schijnt niet reëel. Wij pretenderen naar reclassering door middel van de wijze van tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf te streven. Maar die pretentie kunnen wij niet waar maken. Wij kunnen, gedreven door ons gevoel van menselijkheid, de maatschappelijke dood, die onze ene helft tegen de misdadiger eist, verlichten door de omstandigheden waaronder de straf wordt ondergaan zo min mogelijk onaangenaam te maken: te beweren, dat de aldus gehumaniseerde doodstraf strekt ten voordele (althans „mede" ten voordele) van de veroordeelde, is een te stoute stelling.

Wanneer nu de vrijheidsstraf zelf niet tot reclassering kan strekken, hoe bereikt men dan de wederinschakeling in de maatschappij, waarop zowel de veroordeelde als de gemeenschap recht hebben? In de eerste plaats door steun na afloop van de straftijd. Dan is de veroordeelde vrij en dus in staat om de bereidheid op te brengen om de geboden hulp te aanvaarden. Maar in de tweede plaats is denkbaar de straf dienstbaar te maken aan de reclassering door de straf van karakter te doen veranderen. Straf in onvrijheid is geen grondslag voor beïnvloeding ten goede van de gestrafte. Straf in vrijheid zou dat misschien zijn.
Maar dat zou betekenen, dat wij ons strafstelsel radicaal zouden moeten herzien. Meer dan tot dusver zou de nadruk moeten worden gelegd op de straffen, die in vrijheid kunnen worden ondergaan: ontzetting uit bepaalde rechten, arbeidsplicht op week-einden, boeten met schadevergoedingselement. Daarnaast zou voor degenen, wier psychische structuur de kans op verbetering gering maakt, verwijdering uit de maatschappij mogelijk moeten blijven, zoals zij ook thans mogelijk is.
Dit alles is echter toekomstmuziek. Want een dergelijke rationalisering van ons strafstelsel is alleen mogelijk, indien de mensen in de maatschappij zichzelf leren kennen, indien wij bereid zijn te aanvaarden, dat de misdadiger en wij veel dichter bij elkander staan dan wij vroeger ooit hebben gedacht. Er is geen onoverbrugbare kloof tussen de delinquent en de maatschappelijk gerangeerde. Er is alleen om individueel bepaalde redenen bij de een een grotere nadruk op de onmaatschappelijke strevingen gekomen dan bij de ander, zodat de eerste geen kans meer zag deze onder de deksel van zijn onbewuste te verbergen.
Voor de vrijheidsstraf is in haar huidige vorm geen redelijke verdediging meer te vinden. Zij is in haar wezen en in haar motivering onredelijk. Zij zal dat blijven zolang de mensen niet redelijker geworden zijn dan thans. Intussen brengt de vrijheidsstraf de veroordeelden leed, dat niet wordt gecompenseerd

door de voordelen, die wij menen dat de straf ook voor de veroordeelde heeft. Het toegebrachte leed is dus zwaarder dan wij bedoelen en wensen. Verlichting aanbrengen door humanisering van de opsluiting is niet meer mogelijk. Alles wat met de opsluiting verenigbaar is, is thans reeds geoorloofd. En desondanks blijft de vrijheidsstraf een onnoemelijk leed, omdat zij in feite is en bedoeld is als de maatschappelijke dood. Wil men daar ooit verandering in brengen, dan zal de maatschappij zich zelf eerst bewust moeten worden van de onbewuste motieven, die haar ertoe geleid hebben om de vrijheidsstraf in te voeren. De werkelijke reclassering door de straf moet beginnen bij de reclassenten.

A. D. Belinfante.

De straf

In een verhandeling over de straf zal ik niet voorbij kunnen gaan aan de oude en nog steeds onopgeloste vraag: determinisme of indeterminisme? Dit lijkt mij daarom noodzakelijk, omdat hoewel Kisch reeds in 1949 (Tijdschrift voor Strafrecht, deel 58, blz. 241) betoogde dat de jurist, de strafrechtsbeoefenaar in het bijzonder, hoezeer hij zich determinist moge noemen, nooit consequent determinist is en ook nooit determinist zonder waarde-oordeel, toch vele schrijvers over strafrecht zich aandienen als absolute deterministen, als deterministeren „trough and trough", zoals Kisch de absolute determinist aanduidde. Zij doen dat ieder op eigen wijze. In een recent artikel van Dr. van der Kwast (Ned. Tijdschrift voor Criminologie, 1966, blz. 191) las ik: „In het voorbij gaan moge opgemerkt worden dat de beperkte feitelijke voorspelbaarheid van het menselijk gedrag niet strijdig is met de stelling dat zijn doen en laten volledig gedetermineerd is". Wat hier staat schijnt duidelijk. Maar is de schrijver inderdaad van mening dat alle menselijk doen en laten *volledig* gedetermineerd is naar de opvatting van Paplace, Leibniz of Polak? Is hij, voorzover dit onderwerp betreft, een volgeling van Polak die indertijd (Tijdschrift voor Strafrecht, deel 31, blz. 25 en elders) zo indringend betoogde, dat niemand anders heeft kunnen handelen dan hij deed, waarbij hij zich schaarde achter de stelling van Leibniz: „Tout est donc certain et déterminé par avance dans l'homme, comme partout ailleurs"? En als dat niet zo is, waarom wekt hij dan de suggestie alle menselijk handelen volledig gedetermineerd te achten? Het is zo gevaarlijk zich als strafrechtsjurist of als criminoloog determinist te noemen, terwijl men het eigenlijk niet is, immers slechts ten dele (zie Kisch). Vele geesten zijn er door in verwarring gebracht. Want de leer van het absolute determinisme is onverenigbaar met de begrippen schuld en verantwoordelijkheid, voorzover deze begrippen gedragen worden door morele of ethische waardeoordelen. In 1923 schreef Rouville in het Weekblad van het Recht: „Besluitende, meen ik dus tot de slotsom te moeten komen, dat we geen van

allen verantwoordelijk zijn voor onze daden". Deze gedachte werkt nog steeds door. Meermalen horen we onze delinquenten in de rechtszaal betogen dat zij immers niet verantwoordelijk zijn; dat wijzen toch de rapporten wel uit: jeugdverwaarlozing, slecht milieu, hereditaire factoren enz. Op de eigen verantwoordelijkheid wordt in de rapporten van reclasseringsinstellingen naar mijn besef te weinig gewezen.
Het woord „determinisme" draagt het odium van de daaraan ook voor het strafrecht gegeven betekenis. Dat odium is dat alle menselijk handelen, tot in finesses gedetermineerd en voorspelbaar zou zijn, niet voor de mens maar voor „une intelligence qui pour instant donné, connaitrait toutes les forces dont la nature est animée, et la situation respective des êtres qui la composent" (Laplace in 1825). Deze intelligence zou dus vandaag met zekerheid kunnen mededelen of, wanneer en hoe b.v. de derde wereldoorlog uitbreken zal. Deze intelligence zou kunnen vertellen vandaag, wat ieder van ons over vijf jaar precies zal doen, als we dan nog in leven zijn. Ook dat zou trouwens uiteraard aan deze alwetende intelligence vandaag reeds bekend zijn.
Zulk een odium draagt het woord „indeterminisme" niet, want zoals Pompe in zijn handboek zegt, is een absoluut indeterminisme bij zijn weten nooit door enige schrijver verdedigd.
Laat dan elke strafrechtsjurist of criminoloog ophouden zich determinist te noemen, tenzij hij meent te behoren tot de volgens Kisch niet bestaande soort der deterministen „through and through." Immers met deze laatste soort — als zij dan al zou bestaan — is elk debat over de rechtmatigheid van strafoplegging onmogelijk. Want aan de structuur van onze huidige maatschappij zijn morele, ethische waardeoordelen inhaerent en zij schijnen voorshands onmisbaar. Voor de absolute determinist zou kunnen gelden „tout savoir c'est tout pardonner", en het is niet verwonderlijk dat dit adagium, op deze wijze misvormd door een absoluut-deterministische leer van de vorige eeuw, tot ons is gekomen en nog steeds wordt misbruikt. In werkelijkheid schreef Madame de Staël „tout savoir rend très indulgent" en zo is het voor de indeterminist geheel aannemelijk.
Na deze inleiding, waarmede ik — dit zij ten overvloede gezegd — niet heb willen aantonen, dat de absoluut-deterministische leer wetenschappelijk onjuist zou zijn — dat weten we niet. Wel heb ik willen zeggen dat deze leer in de structuur van onze huidige maatschappij niet past, niet past in ons huidig denken, en daarom op dit ogenblik gevaarlijk is —, kan ik met vooropstelling dat ik in een relatief indeterminisme, of zo men wil, in een relatief determinisme geloof, een aanvang maken met een bespreking van de straf.
Hierbij stuit ik dan, als gevolg van mijn opdracht het artikel van Belinfante als polemisch uitgangspunt te nemen, reeds dadelijk op zijn uitspraak: „Deze vergeldingsleer als basis van het strafrecht hebben wij sinds lang als inhumaan in de ban gedaan". Nu wilde Belinfante met het aanvangswoordje „deze" wellicht aanknopen aan de vooraf gaande woorden „dat nu eenmaal het onrecht gewroken dient te worden". Is dat de bedoeling, dan kan ik in zoverre

met hem meegaan, dat ik aan het woord „wreken" ook een hekel heb. Maar als hij bedoelt dat „de" vergeldingsleer sinds lang in de ban is gedaan, dan is dat even onjuist als Belinfante's dadelijk daarop volgende stelling dat „de reclasseringsgedachte courant geld is geworden voor iedereen". Zeer velen, onder wie b.v. Pompe, zien de straf nog wel degelijk als vergelding (van schuld) en de reclasseringsgedachte is zo weinig courant geld voor iedereen, dat de grote meerderheid van ons volk zich daar feitelijk voor afsluit.
Het begrip straf is een veel omstreden begrip, waarvan de oorsprong zelfs niet volkomen duidelijk is. Victor Achter betoogt in zijn werkje „Die Geburt der Strafe" (1950) dat het begrip straf in de zin die wij daar tegenwoordig aan hechten in het oud-Germaanse recht onbekend was. Tot ongeveer het jaar 1150 heeft men volgens hem in West-Europa geen straffen gekend. Elke misse daad eiste wel een zekere rechtzetting, doch nog geheel op magische grondslag. Het gedrag van de dader speelt daarbij eigenlijk nog geen rol. Aan een onderzoek naar diens schuld en aan een oordeel over die schuld denkt men nog niet. Dat verandert pas omstreeks 1150. De ontwikkeling naar ons moderne strafrecht vangt aan in Zuid-Frankrijk (Languedoc) en voltrekt zich in ongeveer 80 jaar. De daad wordt betrokken op de dader en met diens schuldig handelen in verband gebracht. De magische elementen verdwijnen meer en meer. Verstoring der maatschappelijke orde wordt een boze daad en daarom verwerpelijk. De dader wordt een boos mens (homo perversus). Hij wordt bestraft naar de mate van zijn boosheid. De misse daad is uit de sfeer van de magie naar de sfeer van het recht overgebracht. Deze radicaal gewijzigde instelling wordt in Noordelijker landen spoedig overgenomen. Zo ook bij ons. Zo is het feitelijk nog. Onze huidige straf is een reactie op een boze daad. De aard van de reactie hangt af van het karakter van de daad en van de mate van schuld van de dader. Wij noemen die reactie: straf, en wij meten straf toe naar gelang de ernst van de daad en de mate van schuld. Zoals reeds hierboven werd gezegd, zien zeer velen de straf ook nu nog als vergelding van schuld. Als vergelding voor datgene wat men misdaan heeft. Als vergelding omdat men gedaan heeft wat men niet had mogen doen en ook had kunnen nalaten. Daarom geen straf wanneer de verwijtbaarheid ontbreekt. Dit alles is uiteraard slechts mogelijk op indeterministische, althans slechts relatief-deterministische grondslag.
Is deze vergelding inhumaan? De vraag laat zich splitsen. Is deze vergelding altijd, principieel dus, inhumaan? Of is zij slechts somtijds, of wellicht zelfs meestal, inhumaan door de wijze waarop vergolden wordt?
De vergelding bestaande in het opzettelijk toebrengen van een leed aan dengeen die zich schuldig misdragen heeft is, naar huidige opvattingen van de Westerse mensheid zeker niet altijd inhumaan. Het opzettelijk toebrengen van een leed aan iemand die zich misdroeg, heeft in onze maatschappij een functie welke als normaal, respectabel en onmisbaar wordt aanvaard. Wie niet horen wil moet voelen. Het kind dat onbeschoft is tegen zijn ouders krijgt een draai om zijn oren. Wie de maximum snelheid overschrijdt krijgt

een geldboete. De strafoplegging heeft ten doel de dader in te scherpen dat zijn gedrag de grenzen van het toelaatbare heeft overschreden. Zij heeft mede ten doel hem te bewegen soortgelijke misdragingen in den vervolge na te laten. Strafoplegging als vergelding van schuld is naar huidige opvatting in beginsel volstrekt niet inhumaan.
Inhumaan wordt de strafoplegging pas wanneer alle schuld ontbreekt of wanneer de opgelegde straf excessief is, d.w.z. wanneer de zwaarte van de straf niet evenredig is met de ernst van de misdraging en de mate van schuld.
Ernstig psychisch gestoorden die tengevolge van hun gestoordheid niet anders hebben kunnen handelen dan zij gedaan hebben, kan men geen verwijt maken. Zij hebben geen schuld. De wet spreekt van zodanige gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke storing van de geestvermogens dat het begane feit hun niet kan worden toegerekend. Zij zijn de ontoerekeningsvatbaren. Zij worden òf niet vervolgd òf ontslagen van alle rechtsvervolging. Wel kan de rechter hen in een krankzinnigengesticht plaatsen en (of) ter beschikking stellen van de regering ter verpleging. Deze laatste maatregel is echter alleen toegestaan wanneer het belang van de openbare orde zulks bepaaldelijk vordert. Andere (meer juridische) vormen van ontbreken van alle schuld, zoals bv. verontschuldigbare onbekendheid met feitelijke omstandigheden — bv. het niet hebben geweten en het niet hebben kunnen weten dat de auto waarmede men reeds een ernstig technisch gebrek had — zal ik hier buiten bespreking laten.
Uitermate belangrijk is verder echter de vraag in hoeverre bij psychische gestoordheid van verminderde toerekeningsvatbaarheid kan of moet worden gesproken en op deze grond ook van verminderde schuld. De wet kent deze onderscheiding niet met zo veel woorden. Maar de wet kent wel, sedert de invoering van de zogenaamde psychopatenwetten, enerzijds psychisch gestoorden die niet toerekeningsvatbaar zijn en anderzijds psychisch gestoorden die wegens schuldig handelen tot straf veroordeeld *moeten* worden doch daarnevens op grond van hun psychische gestoordheid ter beschikking van de regering gesteld *kunnen* worden ter verpleging wanneer het belang van de openbare orde zulks bepaaldelijk vordert.
Nu is de onderscheiding tussen psychisch gestoorden die niet toerekeningsvatbaar zijn te achten, psychisch gestoorden die slechts verminderd toerekeningsvatbaar zijn en niet psychisch gestoorden, in theorie gemakkelijk genoeg te maken. In de praktijk is het heel moeilijk zo niet onmogelijk de juiste grenzen te trekken. Gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke storing van de geestvermogens zijn medische of psychiatrische begrippen. Alleen de medicus of psychiater kan ons inlichten of zodanige psychische gestoordheid bij een delinquent aanwezig is. Psychiaters blijken echter herhaaldelijk van gevoelen te verschillen en komen dan ook dikwijls t.a.v. een zelfde delinquent tot een beantwoording in verschillende zin van de vraag of deze al dan niet als niet toerekeningsvatbaar is te beschouwen. En in nog sterker mate zien we het gebeuren dat een psychiater een bepaalde delinquent weliswaar niet zodanig

psychisch gestoord acht dat hij ontoerekeningsvatbaar mag worden genoemd maar dan toch op zijn minst verminderd toerekeningsvatbaar, terwijl een andere psychiater dezelfde delinquent ten volle toerekeningsvatbaar zal achten. Voor inzicht in de taak van de psychiater, in de aan zijn werk verbonden moeilijkheden en vooral ook in het feit dat voortgaande psychiatrische studiën er toe moesten leiden dat psychische gestoordheden door de psychiater vroeger minder onderkend werden dan thans en thans zeer vermoedelijk minder dan in de toekomst, leze men het boekje van Kloek „Criminaliteit en geestelijk gestoorden".

Intussen zal de rechter moeten beslissen. Hij zal daarbij wel moeten steunen op psychiatrische rapporten. Hij zal op grond van die rapporten moeten beslissen in hoeverre de delinquent hetzij niet toerekeningsvatbaar, hetzij verminderd toerekeningsvatbaar, hetzij ten volle toerekeningsvatbaar is. Hij doet dit aan de hand van de gebruikelijke formule of de delinquent ten tijde van het begaan van het delict, de ongeoorloofdheid daarvan heeft kunnen inzien en, zo ja, of hij in gelijke mate als de gemiddeld normale zijn wil in vrijheid overeenkomstig een dergelijk inzicht heeft kunnen bepalen. Het is duidelijk dat de strafrechter bij al zijn vonnissen deze vraag in zijn overwegingen moet betrekken. Want niet-toerekeningsvatbaarheid heft de schuld en dus ook de strafbaarheid op en verminderde toerekeningsvatbaarheid moet leiden tot het aanvaarden van verminderde schuld.

En toch is het bij onze huidige kennis m.i. slechts zeer betrekkelijk mogelijk vast te stellen in hoeverre iemand het ongeoorloofde van zijn daad heeft kunnen inzien en of hij in mindere mate dan de normale mens zijn wil overeenkomstig dit inzicht in vrijheid heeft kunnen bepalen. Het is slechts zeer betrekkelijk mogelijk omdat men (nog) niet met voldoende zekerheid kan nagaan hoe de normale mens tot een vrije wilsbepaling komt. Ook zijn wilsbepaling is in vergaande mate gedetermineerd door aanleg en milieu.

Wanneer nu echter uit de voorlichtingsrapporten en uit de psychiatrische rapporten blijkt dat de genoemde factoren (aanleg en milieu) bij vele delinquenten bepaald ongunstiger liggen dan bij de normale niet-delinquente mens, dan zijn we als rechter bereid te aanvaarden, dat bij deze delinquenten welhaast zeker het vermogen een juist inzicht te hebben in het ongeoorloofde van hun daad en het vermogen om overeenkomstig dat inzicht in vrijheid hun wil te bepalen, moet zijn verminderd.

Nu lijkt het mij niet alleen verantwoord maar ook wenselijk om hier, als rechter met een tienjarige in ons land verkregen ervaring in strafzaken, gedurende welke periode ik niet slechts van tientallen of honderdtallen, doch van duizenden over delinquenten uitgebrachte voorlichtingsrapporten en psychiatrische rapporten heb kennis kunnen nemen, vast te stellen dat uit de overgrote meerderheid van die rapporten blijkt van bij hen bestaande defecte aanleg of bijzonder ongunstige milieuomstandigheden, dan wel van beiden. Het publiek heeft van al deze rapporten geen weet. Het kan er zich dus zelfs geen flauwe voorstelling van maken onder welke benauwende en trieste,

dikwijls mens-onwaardige omstandigheden de criminele mens in onze maatschappij had te leven voor hij tot criminaliteit verviel.
Het is dan wel zo dat gelukkig niet meer dan ongeveer 3 % van de Nederlandse bevolking met de strafrechter in aanraking komt, maar het blijft een beklemmende vraag in hoeverre deze mensen schuld is aan te rekenen en hoe wij het kunnen verantwoorden straf op te leggen zo als we dat doen. Wanneer we de stelling aanvaarden dat elke vergeldingsstraf inhumaan is wanneer zij excessief is, d.w.z. wanneer de zwaarte van de straf niet evenredig is met de ernst van de misdragingen en met de mate van schuld, dan zal men bij elke strafoplegging ook hebben rekening te houden met alle factoren welke een belemering hebben gevormd voor de ontwikkeling van het vermogen van de delinquent om zich maatschappelijk aangepast te gedragen, dan wel dat vermogen hebben ondermijnd en aangetast.
Mede uitgaande van deze stelling wil ik dan nagaan of het Nederlandse strafstelsel en zijn toepassing geacht kan worden te voldoen aan de eisen van humaniteit, terwijl bovendien dient te worden onderzocht of de opgelegde straffen wel beantwoorden aan het beoogde doel.
Ik wil daartoe de twee belangrijkste in ons wetboek genoemde straffen achtereenvolgens bezien. Dat zijn dan de geldboete en de vrijheidsbeneming. Doch eerst wil ik nog enkele opmerkingen maken over twee straffen, die het Nederlandse strafrecht niet meer kent, de doodstraf en de lijfstraf.
De doodstraf werd in 1870 in Nederland afgeschaft, nadat zij reeds vele jaren in onbruik was geweest. Toch zijn er nog steeds voorstanders die deze straf weer willen invoeren. Kennelijk beschouwen zij die straf niet als inhumaan. Er worden telkens weer diverse argumenten aangevoerd vóór de doodstraf. Eén van die argumenten is dat de doodstraf noodzakelijk zou zijn om de „aanwassende stroom" van zeer ernstige misdrijven te keren. De wetenschap dat men zeer ernstige misdrijven met de dood zal moeten bekopen zou een zo afschrikkende werking hebben, dat men zich van die misdrijven wel zou onthouden. Ik wil hier daarover slechts dit zeggen dat van die afschrikkende werking nog nimmer ergens iets is gebleken. In vroeger tijden werd de doodstraf zeer veelvuldig toegepast. Omstreeks het jaar 1500 werd de doodstraf in Engeland zo frequent toegepast dat wij in Nederland thans, als we eenzelfde frequentie naar evenredigheid zouden willen bereiken, ongeveer 26 misdadigers per dag zouden moeten ophangen! In Engeland nam de misdadigheid door deze drastische maatregel niet af. De kracht van de generale preventie gelegen in de doodstraf lijkt mij dan ook nihil. Ook overigens kan ik de doodstraf — vooral in het licht van moderne onderzoekingen, waaruit blijkt dat zeer ernstige delinquenten veelal psychisch gestoord zijn — slechts zeer inhumaan noemen.
Ook lijfstraffen worden nog wel eens aanbevolen als doelmatig middel tegen criminaliteit. Juist de doelmatigheid betwijfel ik zeer, omdat ook lijfstraffen vrijwel geen ander doel hebben dan afschrikking door angstaanjaging. Afschrikking bereikt men echter niet. Alleen maar haat en wrok. De lijfstraf is

dermate beledigend voor het gevoel van eigen menselijke waarde dat men m.i. die straf alleen zou mogen opleggen wanneer men de misdadiger elk gevoel van menselijke waarde ontzegt of wil ontnemen. Met lijfstraffen bereikt men slechts het tegendeel van de beoogde vermindering van de criminaliteit. Een strafstelsel gebaseerd op afschrikking en vreesaanjaging door middel van mishandeling is niet alleen inhumaan, doch werkt bovendien criminogeen (misdaad bevorderend). Een dergelijk stelsel is dus schadelijk voor de maatschappelijke orde.

De geldboete vindt in Nederland steeds veelvuldiger toepassing naarmate zij mede de plaats gaat innemen van een vroegere frequente toepassing van de vrijheidsbeneming. Naar ik hierboven reeds deed uitkomen is de geldboete naar huidig rechtsbesef een aanvaardbare straf, welke er toe kan bijdragen de veroordeelde te bewegen bepaalde misdragingen in het vervolg achterwege te laten. Ik denk daarbij niet alleen aan geringe verkeersdelicten maar aan alle lichte criminaliteit. Daartoe kan wel degelijk ook behoren diefstal, zelfs inbraak, geweldpleging (straatgevechten), verstoring van de orde, belediging, enz. De strafrechter geeft er duidelijk blijk van daarin tegenwoordig zeer ver te gaan. Delicten terzake waarvan vroeger zonder pardon vrijheidsbeneming zou zijn toegepast, worden in de laatste 10 jaar in toenemende mate met geldboete gestraft. Dit geschiedt uiteraard mede doordat bij de strafrechter het inzicht is gegroeid dat de vrijheidsbeneming in talloze gevallen excessief is.

Wel moet worden opgemerkt dat bij oplegging van geldboete in het algemeen te weinig rekening wordt gehouden met de draagkracht van de veroordeelde. Daarom kan die straf excessief zijn voor delinquenten met een laag inkomen terwijl zij bij meer draagkrachtigen niet voldoende aan haar doel beantwoordt. Daarom zou het m.i. aanbeveling verdienen wettelijk de mogelijkheid te scheppen de geldboete niet uit te drukken in een bepaald geldsbedrag doch in een aantal punten, waarbij elk punt gelijk wordt gesteld met het daginkomen van de delinquent (dagboeten). In Zweden schijnt men met dit plan reeds ver te zijn gevorderd.

Uitvoeriger moet ik stilstaan bij de vrijheidsbeneming. Deze straf is zo volkomen ingeburgerd in het huidige maatschappelijk bestel dat men bij het woord straf het eerst denkt aan de gevangenis. In deze eeuw zijn echter vele deskundigen in twijfel gaan trekken of het instituut wel beantwoordt aan het met strafoplegging beoogde doel en wellicht nog meer deskundigen vinden de vrijheidsstraf inhumaan, omdat zij excessief zou zijn.

Bij toetsing van deze beide nauw samenhangende oordeelvellingen dient men tweeërlei te bedenken. In de eerste plaats is nog veel te weinig onderzoek gedaan naar de vraag wat voor psychische gevolgen de vrijheidsbeneming voor de mens heeft. Het is echter waarschijnlijk dat die gevolgen voor de een heel verschillend zijn als voor de ander, zelfs al zijn zij psychisch normaal. Bij psychisch abnormalen is het nog veel moeilijker de gevolgen van vrijheidsbeneming te voorspellen. Toch behoort men bij alle vrijheidsbene-

ming met die gevolgen rekening te houden. Men behoort er rekening mee te houden om te kunnen beoordelen in hoeverre voor déze man vrijheidsstraf excessief zou zijn en daarom bij déze man niet kan leiden tot het beoogde doel: hem in te scherpen dat zijn gedrag de grenzen van het toelaatbare heeft overschreden en hem daardoor te bewegen zich in het vervolg maatschappelijk aangepast te gedragen.
In de tweede plaats is het van de grootste betekenis op welke wijze vrijheidsbeneming wordt ten uitvoer gelegd. Gewoonlijk geschiedt dit in een gevangenis. Over de gevangenis zo als wij die thans nog kennen valt niet veel goeds te zeggen. Aan de tenuitvoerlegging van gevangenisstraf in de gestichten, zoals deze tot ongeveer 1950 reilden en zeilden ontbrak nu letterlijk alles wat geschikt kon zijn voor het gestelde doel: de delinquent leren zich na zijn straf maatschappelijk te gedragen. Wat Belinfante over de gevangenis schreef in zijn artikel van 1962 kan ik dan ook woord voor woord onderschrijven. Zijn artikel zou m.i. op zijn minst als bijlage bij het thans verschijnende geschrift van het Humanistisch Verbond behoren te worden herdrukt. Zijn betoog is samen te vatten in de stelling dat de gevangenisstraf zoals wij die thans kennen het bij uitstek geschikte middel is de wederaanpassing van de delinquent aan het maatschappelijk geordend leven te belemmeren of onmogelijk te maken. Dit geluid is volstrekt niet nieuw. Reeds zeer velen hebben op wetenschappelijk moeilijk te weerleggen gronden zich in gelijke zin uitgelaten. Röling schreef eens dat een goede gevangenis niet bestaat. Zelf heb ik in 1957 in mijn rede „But for the grace of God there goes John Bradford" een reeks schrijvers geciteerd die allen de gevangenisstraf ten scherpste veroordelen. Thans wil ik aan de door Belinfante aangevoerde reeks van argumenten tegen de gevangenisstraf er nog twee toevoegen.
In de eerste plaats komt in Belinfante's betoog niet met voldoende kracht naar voren, dat het overgrote deel van onze delinquenten behoort tot de lieden met defecte aanleg of die zijn opgegroeid in bijzonder ongunstige omstandigheden, m.a.w. tot de maatschappelijk onvolwaardigen. Voor hen past misschien wel een betrekkelijk lichte straf naar de mate van hun schuld. Maar het accent zal moeten liggen op behandeling. Een behandeling welke in een gevangenis het gewenste resultaat niet kan hebben. Niet slechts omdat het woord „gevangenis" alleen al bijzondere weerstanden wekt en stigmata opdrukt, maar vooral omdat een gevangenis zich voor behandeling bijzonder slecht leent.
In de tweede plaats heeft men tot zeer recent de aan gevangenisstraf verbonden sexuele frustaties stelselmatig dood gezwegen. Sexualiteit was taboe in de vorige eeuw. De gevangene werd dus behandeld als een sexeloze. Pas in 1963 is men zich in Nederland van regeringswege met dit vraagstuk gaan bezig houden met de nodige ernst. Heel voorzichtig en preuts werd een commissie ingesteld voor de „Huwelijksproblemen van gedetineerden". Aan sexuele relaties buiten het huwelijk durft de regering blijkbaar nog niet te

denken. Maar wanneer een puber of jonge man voor langere tijd van elk contact met leden van de andere sexe verstoken wordt gehouden, kan reeds daardoor elke maatschappelijke wederaanpassing voor goed onmogelijk gemaakt worden.

Over de gevangenisstraf valt dus heel weinig goeds te zeggen. Zij werkt waarschijnlijk in nog sterker mate criminogeen dan we nu reeds vermoeden. Daarom is deze straf schadelijk voor het algemeen belang en zal zij dus op den duur moeten verdwijnen. Wel is het zo dat men na de tweede wereldoorlog naarstig aan het zoeken is naar methoden deze straf dragelijker te maken om haar een beter resultaat te doen afwerpen. Aan de materiële verzorging wordt heel wat meer aandacht besteed dan vroeger en men tracht ook in het niet-materiële vlak zoveel mogelijk te doen. Er bestaat tegenwoordig in elke inrichting een sociale dienst welke vele kleine noden kan opvangen.

Te veel echter richt men zich m.i. op verbetering van gebouwen. Wat onze gevangenen nodig hebben is behandeling en een bejegening die duidelijk doet uitkomen dat zij niet langer worden beschouwd als verworpenen, als *gevangenen*, d.w.z. als objecten, die men vangt om ze daarna de pootjes uit te trekken of op zijn best op sterk water te zetten. Het behandelingsprobleem en het bejegeningsprobleem zijn de twee problemen die niet zijn op te lossen met behoud van een zo rigoureuze verwijdering uit de maatschappij als de straf van vrijheidsbeneming naar thans nog geldende opvattingen schijnt te eisen. Het behandelingsprobleem is een sociaal-psychologisch probleem dat door sociaal-psychologen met behulp van deskundige medici zal moeten worden opgelost. Het bejegeningsprobleem is een probleem van algemeen menselijke aard. Dat probleem zal alleen zijn op te lossen door een volmaakt andere instelling, in de eerste plaats van ons gehele volk (reclassering is nog geen courant geld!) en in de tweede plaats door principieel andere eisen te stellen aan aldiegenen die ambts- of beroepshalve met gestraften in nauwe aanraking komen.

Het gaat volstrekt niet in de eerste plaats om gebouwen. Merfyn Turner schreef in 1964 (A pretty sort of prison) dat hij — wanneer de Home Secretary hem een cadeau zou willen geven — niet zou vragen om een nieuwe, moderne, „open" bewaarplaats, maar om een oude voor de tijd van vijf jaar, echter met de vrijheid daarin te veranderen, haar te hervormen tot een instituut dat werkelijk uitdrukking zou geven aan de eerste Gevangenisregel: „Het doel van de behandeling en oefening van veroordeelde gevangenen moet zijn hen te helpen en aan te moedigen een goed en nuttig leven te leiden".

Maar als men dan wèl een mooie, moderne gevangenis gaat bouwen (en de plannen daartoe zijn reeds in een vergevorderd stadium) dan zal men tevens er van uit moeten gaan dat voor de dienst in dat gebouw volstrekt anders opgeleide krachten zullen moeten worden aangetrokken en dat men slechts bij hoge uitzondering functionarissen van het huidige gevangeniswezen daar te werk zal mogen stellen.

Den Haag, 30 januari 1967. W. F. C. van Hattum

Enkele opmerkingen naar aanleiding van Belinfante's „Overdenking over de vrijheidsstraf"

„Ach waren alle mensen wijs
En wilden daarbij wel,
De aarde waer een Paradijs.
Nu isse meest een hel."

Toen ik in 1962 Belinfante's artikel las, voelde ik mij geërgerd. Nu ik het 5 jaar later herlas, kwamen de bovenaangehaalde dichtregels bij mij op. Mijn ergernis was bepaald verminderd. Ik kon ook de strekking van het betoog veel beter waarderen.

Waardoor ontstonden mijn ambivalente gevoelens?

Ik dacht dat het wellicht zin had zijn aansporing tot „zelfonderzoek" te volgen.

Allereerst de dichterlijke verzuchting.

Belinfante besluit zijn stuk als volgt:

„Voor de vrijheidsstraf is in haar huidige vorm geen redelijke verdediging meer te vinden. Zij is in haar wezen en in haar motivering onredelijk. Zij zal dat blijven zolang de mensen niet redelijker zijn geworden dan thans. Intussen brengt de vrijheidsstraf de veroordeelden leed, dat niet wordt gecompenseerd door de voordelen, die wij menen dat de straf voor de veroordeelde heeft. Het toegebrachte leed is dus zwaarder dan wij bedoelen en wensen. Verlichting aanbrengen door humanisering van de opsluiting is niet meer mogelijk. Alles wat met opsluiting verenigbaar is, is thans reeds geoorloofd. En desondanks blijft de vrijheidsstraf een onnoemlijk leed, omdat zij in feite is en bedoeld is als de maatschappelijke dood. Wil men daar ooit verandering in brengen dan zal de maatschappij zelf eerst bewust moeten worden van de onbewuste motieven die haar er toe geleid hebben om de vrijheidsstraf in te voeren. De werkelijke reclassering door de straf moet beginnen bij de reclassenten".

Ik kom nog nader terug op de vraag of het waar is dat de vrijheidsstraf als straf niet meer is te verdedigen, of verdere humanisering niet mogelijk is en of het uitgangspunt dat tot deze conclusie leidde juist is.

Voorlopig is hoofdzaak dat ik het pleidooi voor grotere redelijkheid van de mensen en bewustwording van de „maatschappij"(?) van haar onbewuste

motieven nogal utopisch vind. Belinfante verheft zijn stem tegen de vrijheidsstraf en beschrijft het leed daar van indringend. Hij mag dan, naar mijn mening, niet volstaan met een magere raad, dat de mensen maar redelijker mogen worden en constructieve voorstellen achterwege laten. Hoe bereikbaar is dat de mensen zich van hun onbewuste motieven bewust worden, kan ik niet zien.

Belangrijker is om na te gaan waar mijn ergernis vandaan kwam.

Het is voor iemand die zich beroepsmatig met de strafrechtspleging bezig houdt toch moeilijk te verteren om te horen te krijgen dat hij zich bij bezinning op zijn werk met schijnredeneringen sust. Ik laat Belinfante weer aan het woord:

„Dat neemt niet weg, dat wij in de misdadiger onbewust een stuk van onszelf herkennen, en wel juist het stuk dat wij met veel inspanning onder de oppervlakte weten te houden."

„Wij hebben de gevangenis nodig als bevestiging van de juistheid van onze eigen sociale krachtsinspanning. Met moeite (psychische moeite althans) dringen wij de asociale strevingen naar het onbewuste. Wie dat gelukt wordt beloond met de vrijheid. Wie faalt, is gezakt voor zijn maatschappelijk examen: hij mag voorlopig niet in de maatschappij."

„Maar onze houding tegenover de misdaad is een tweeslachtige. Wij willen de maatschappelijke dood van de misdadiger om te bewijzen hoe goed het is dat wij niet zijn als deze. Maar daartegenover staat dat wij ook werkelijke broederlijke gevoelens ten opzichte van de medemens koesteren. De mens is niet alleen een bundel asociale strevingen, hij is ook en tegelijkertijd een maatschappelijk mens. De amateur-sociale werker, die ieder onzer ook is, wil de misdadiger helpen. Onbewust houden wij stevig vast aan de gevangenisstraf, die wij terwille van onze eigen zekerheid niet kunnen missen. Maar daarnaast willen wij de gevallen broeder helpen".

Voorwaar een verwijt van: „Kijk eerst eens naar U zelf, voordat ge gevangenisstraf gebruikt".

Nu is diepte-psychologie een moeilijk vak en ik ben daarin bepaald niet deskundig. Maar ik heb mij wel afgevraagd of deze beschouwing niet erg oppervlakkig is, of hier niet wat licht wordt heengelopen over de talrijke schakerigen waarin misdaad zich openbaart en of de grote verscheidenheid van de menselijke gevoelens daartegenover niet wordt miskend. (Ongetwijfeld ligt hier nog een groot terrein braak voor onderzoek door psychologisch deskundigen).

Wel dacht ik — en ik zeg dit in het bewustzijn dat ik mij daarmede aan dezelfde oppervlakkigheid schuldig maak, die ik Belinfante verwijt — dat er wezenlijk verschil valt te onderkennen tussen degene die zijn asociale strevingen verdringt en degene die metterdaad asociaal handelt, ik zou zelfs zeggen, handelen kàn. Ik denk daarbij dan vooral aan vormen van opzettelijke, agressieve, misdadigheid.

Mijn eigen onbewuste strevingen ken ik nauwelijks en met veel moeite kan

ik daarvan wellicht af en toe iets ont-dekken. De „rookwolkjes" van de vulkaan in ons onbewuste, die Belinfante signaleert kan ik wel waarnemen en ik kan ze nog wel met een paar kleinigheden aanvullen. Er zijn nog wel wat fatsoenlijke mensen die bij tijd en wijle rondlopen met fantasiën over moord, doodslag, verkrachting, brandstichting en ik wil zeker niet uitsluiten dat er ook wel eens fantasieën voorkomen over de genietingen, die het bezit van de inhoud van de kluis van de Nederlandse Bank zou kunnen opleveren. En wie onzer begaat niet van tijd tot tijd, al of niet bewust, kleine overtredingen om stout te zijn?

Het verschil met de werkelijke misdadiger is, dat het bij ons blijft bij fantasie, in het bewuste opkomende wensen en verlangens, kleine fouten, en dat het bij hem werkelijkheid wordt, kàn worden.

Moet misdadig gedrag als „ziek", „psychisch afwijkend" worden aangemerkt omdat het gedrag is dat afwijkt van „normaal" gedrag (gedrag dat voor mijn part best op verdringing van onbewuste wensen mag berusten)? Ik weet het niet. De vormen van afwijkend gedrag zijn zeer gevarieerd, door verschillende oorzaken bepaald en de grenzen tussen „normaal" en „abnormaal" vaag. Maar, ziek of normaal: ik meen dat wijziging van onze houding tegenover de misdaad niet behoeft te zijn gegrond op het feit dat de misdadiger in staat is te doen, wat wij wel zouden wensen, maar niet tot uitvoering brengen.

En toch! Het is goed dat er eens op wordt gewezen dat wij in ons „onbewuste" niet brandschoon zijn en zo kom ik tot hetgeen ik verder waardeer in de strekking van Belinfante's betoog.

Ik kan het namelijk met Belinfante eens zijn dat vrijheidsstraf als middel tot verbetering van de misdadiger ondeugdelijk is en zijn opmerkingen over het optimisme dat in verhandelingen en geschriften tot uiting komt over „behandelingsmogelijkheden" in strafgestichten, klonken mij weldadig in de oren. Ik kan zelfs onderschrijven dat het er op lijkt alsof zij, die menen dat gevangenisstraf tot verbetering kan leiden, zich met dit optimisme sussen.

Hoe eens ik het hiermede ben moge blijken uit het hierbij afgedrukte plaatje van een gevangenis in Nederland, die nog dagelijks in gebruik is en waarvan ondenkbaar is dat zij tot iets anders dan tot verbittering van de bewoners kan leiden.

Maar ik heb mij er niet van kunnen losmaken dat Belinfante zich ook aan een zekere tweeslachtigheid schuldig maakt, een tweeslachtigheid die, naar ik meen gevolg is van zijn uitgangspunt dat gevangenisstraf slechts zou mogen worden gebruikt indien zij strekt tot verbetering van de veroordeelde. Dat laatste zou dan immers voor elke vorm van straf moeten gelden. Hij zegt ook: „De naar de misdaad afgegleden mensen behoort weer op het rechte spoor te worden gebracht" en na zijn betoog dat zulks door gevangenisstraf niet mogelijk is vervolgt hij aan het eind:

„Straf in onvrijheid is geen grondslag voor beïnvloeding ten goede van de gestrafte. Straf in vrijheid zou dat misschien zijn. Maar dat zou betekenen dat wij ons strafstelsel radicaal zouden moeten herzien. Meer dan tot dusver zou

de nadruk moeten worden gelegd op de straffen die in vrijheid kunnen worden ondergaan: ontzetting uit bepaalde rechten, arbeidsplicht op week-einden, boeten met schadevergoedingselement. Daarnaast zou voor degenen wier psychische structuur de kans op verbetering gering maakt, verwijdering uit de maatschappij mogelijk moeten blijven zoals zij ook thans mogelijk is".
Ik laat nu daar dat uit dit betoog zou volgen dat vrijheidsstraf wel oirbaar is voor „onverbeterlijken" en dat dit eigenlijk maar slecht past in een pleidooi voor afschaffing van de vrijheidsstraf. Ik laat ook daar dat best denkbaar ware te pleiten voor afschaffing van elke vorm van straf en dat men — uitgaande van verbetering van de misdadiger als uitsluitend doel — zou kunnen denken over methoden tot beïnvloeding van de tot misdaad afgegleden medemens, tot diens wederaanpassing aan de maatschappij, met psychologische en ortho-paedagogische middelen, zonder daarbij aan strafleed te denken. Waar het mij hier om gaat is dat Belinfante klaarblijkelijk wel wat optimistischer is over de mogelijkheid tot beïnvloeding van de misdadiger door straf „in vrijheid".
Ik ben het er best mee eens dat beïnvloeding van psychische stoornis onder dwang slechte kansen biedt. Wie zich niet „ziek" gevoelt, zal de rol van patiënt niet gemakkelijk kunnen vervullen. Maar dit geldt dan voor elke vorm van behandeling, beïnvloeding, onder dwang. Ik betwijfel dan ook sterk of de dwang van een voorwaardelijke veroordeling, met de bijzondere voorwaarde van onderwerping aan een behandeling (zoals nog al eens voorkomt) zoveel gunstiger resultaat afwerpt dan behandeling in een gesloten instelling.
Of boeten, arbeidsplicht op week-einden, ontzetting uit rechten zoveel verbeterende werking hebben, betwijfel ik ook. Ik twijfel er zelfs wel eens aan of — helemaal in het algemeen — straf van welke aard ook opvoedende werking hebben kan en „verbeteren" kan.
Ik kom hiermede terug op de vragen die ik in het begin stelde, de vragen of het waar is dat vrijheidsstraf als straf niet meer verdedigbaar is, of verdere humanisering niet mogelijk is en of Belinfantes uitgangspunt juist is. Belinfante gaat er van uit dat wij „vergeldingsleer als basis van het strafrecht en strafstelsel . . . sinds lang als inhumaan in de ban (hebben) gedaan", dat wij nog slechts verbetering van de misdadiger beogen en dat wij „allemaal potentiële reclasseerders" zijn geworden.
Ik ben het daarmee niet eens.
Het is hier niet de plaats om de vele strafrechtstheorieën te gaan uitdiepen. Ik volsta er mede in het kort weer te geven wat naar mijn mening de betekenis is van de straf. Ik heb daarvoor twee grondslagen, namelijk de straf als noodzaak voor de handhaving van normen en de straf als vergelding.
Een ordelijke, dragelijke, samenleving eist een minimaal aantal normen en regels, waaraan de deelnemers dier samenleving zich ten behoeve van elkaar hebben te houden. Een deel van die regels bevat bedreigingen voor degenen, die zich er niet aan houden. Die bedreigingen zijn bedreigingen met leed. De strafbedreigende regels vormen het strafrecht.

Op zichzelve hebben de strafbedreigingen een belangrijke preventieve werking. Het overgrote deel van de mensen wordt er van weerhouden om te doen wat verboden is omdat hen bij overtreding leed dreigt. Indien echter bij overtreding van de norm de bedreiging niet wordt uitgevoerd, geen werkelijkheid wordt, het vooraf aangezegde leed niet wordt toegevoegd, dan is de bedreiging zonder zin geworden. Ons strafrecht kent van die normen, die zonder zin zijn geworden omdat de strafbedreiging niet meer wordt uitgevoerd. (Men denke eens aan het wetsartikel dat overspel strafbaar stelt en nimmer meer wordt toegepast).
Naar mijn mening is dan ook uitvoering van de bedreiging bij overtreding van de gestelde norm wezenlijk voor de handhaving van die norm.
(In dit verband is interessant dat de zogenaamde voorwaardelijke veroordeling, de veroordeling tot een straf, die niet zal worden uitgevoerd indien de veroordeelde zekere voorwaarden nakomt, eigenlijk niet meer een uitvoering is van de strafbedreiging, maar een extra-verscherping van die bedreiging. De voorwaardelijke veroordeling is dan ook, mijns inziens, nog slechts een straf doordat zij die extra-bedreiging aan de strafbedreiging toevoegt).
Daarnaast is de zin van leedtoevoeging aan degeen die zelf leed heeft veroorzaakt, het evenwicht van de verhoudingen heeft verstoord, gelegen in de vergelding. Het behoud en het herstel van evenwicht in de maatschappelijke, inter-menselijke, verhoudingen eist dat deugd en ondeugd worden „vergolden". De mate van vergelding behoort adaequaat te zijn aan de mate van overtreding en in zoverre behoort de vergelding te zijn geobjectiveerd.
Hoezeer beide gedachten leven, is in het afgelopen jaar wel heel duidelijk gebleken. Spanningen kunnen hoog oplopen indien met straf bedreigde normen, die voor een deel van de bevolking niet meer aanvaardbaar zijn, althans discutabel worden gesteld, desondanks worden gehandhaafd, zoals bleek bij vervolging wegens overtredingen van demonstratieverboden en overtredingen van regelen betreffende de openbare orde (happenings). Heftige discussies kunnen ontstaan bij oplegging van als onrecht beleefde straffen. De zaken „Tres" en „Tuynman" zijn daarvan duidelijke voorbeelden.
Ik geloof dan ook dat beginselen als normhandhaving en vergelding nog altijd grondslagen zijn van straf en strafstelsel en allerminst „in de ban" zijn gedaan. Of een van de bijwerkingen van de straf, een van de gevolgen van de strafuitvoering, ook verbetering van de overtreder kan zijn is voor mij een grote vraag. Ik heb er uiteraard niets tegen indien men dit nastreeft. Mogelijk wordt deze of gene door de voelbaarheid van de straf afgeschrikt van herhaling; mogelijk brengt het leed van de straf terughoudendheid voor de toekomst mede. Dat is mijns inziens nog geen „verbetering". Ik ben op dit punt aanzienlijk pessimistischer dan Belinfante.
Is, in dit licht gezien, de vrijheidsstraf als strafmiddel dan toch nog wel verdedigbaar?
Ik dacht van wel.
Men kan op verschillende wijzen leed toevoegen. Er zijn overtredingen van

zodanige ernstige aard dat het leed dat de straf beoogt toe te voegen ernstig moet worden gevoeld. En dan is de vrijheidsstraf de enige, nog overgebleven, „lijfsstraf". Als zodanig betekent zij al een grote humanisering van de lijfstraf in een wereld waarin nog samenlevingen zijn te vinden waar de dief de hand wordt afgehouden en de overspelige wordt gestenigd, waar burgerrechten kunnen worden ontnomen en verbanning naar veraf gelegen, onherbergzame, oorden mogelijk is.

Het kan ook zijn dat de beveiliging van de samenleving eist dat een misdadiger daaruit langdurig wordt verwijderd. Ook dan is vrijheidsstraf onmisbaar. Ik dacht verder dat het wel degelijk mogelijk is de vrijheidsstraf nog meer te humaniseren en ik juich elk streven in die richting toe. Ik wijs in dit verband op de experimenten met de „open" gevangenissen, gevangenissen van waar de veroordeelde in de vrije maatschappij werkt en met week-end verloven naar huis kan gaan. Ik wijs ook op de experimenten met de „trainingskampen", met de uitvoering van vrijheidsstraf in de week-ends. Ik meen dat ook nieuw-bouw van strafgestichten op het programma staat en dat de leefbaarheid in de strafgestichten nog aanmerkelijk moet worden verbeterd.

Dat bij dit alles de wetgever de uitvoerders van de vrijheidsstraf heeft voorgeschreven dat die „mede dienstbaar moet zijn aan de resocialisatie" van de veroordeelde, vind ik wel een vooruitgang, zij het dat ik over de mogelijkheden niet optimistisch ben. Op gevaar af met mijzelf in tegenspraak te komen toen ik twijfel uitte of *straf* op zichzelve kan verbeteren, zou ik toch niemand, die van andere mening is, er van willen weerhouden er naar te streven de straf zodanige inhoud te geven, zodanig aan te wenden, dat zij voor de veroordeelde verbeterende werking krijgt.

Er is over strafrecht en straf veel te zeggen. Belangrijk is dat ieder die er mee te doen heeft, bij voortduring er op bedacht blijve dat vrijheidsstraf een ernstig leed is, dat bij de oplegging daarvan terughoudendheid moet worden betracht [1] en dat bij de uitvoering daarvan niets mag worden nagelaten dat de verdragelijkheid kan bevorderen.

Ik ben Belinfante dankbaar dat hij tot nieuwe overdenking prikkelde.

M. Knap

[1] Van 36.500 veroordelingen in 1963, wegens „gewone misdrijven" betroffen circa 6000 onvoorwaardelijk opgelegde vrijheidsstraffen. In het kinderstrafrecht waren 624 van de 773 opgelegde tuchtschoolstraffen geheel voorwaardelijk. Alle andere veroordelingen betroffen geldboeten, al dan niet gecombineerd met een voorwaardelijke veroordeling tot vrijheidsstraf, of geheel of gedeeltelijk voorwaardelijke vrijheidsstraffen. Ongeveer 50 % van de veroordeelden bleek te recidiveren.

Welkom afscheid

Straf is beoogd leed ter vergelding. Vergelding is de in onze ogen betamelijke vorm van wraak, die immers kwaad wil beantwoorden met een mogelijk *groter* kwaad. Het leed is echter evenzeer een *kwaad*, als sanctie op overtreding van normen gesteld en toegevoegd aan hem die de norm metterdaad heeft overtreden of een poging daartoe heeft gedaan. Iets goeds, iets nuttigs, is dus niet de bedoeling van straf; het is vermetel van een als kwaadaardig bedoelde handeling enig heil te verwachten.
Nochtans: à quelque chose malheur est bon — it 's an ill wind that blows no good. Wat straf betreft staat het — al dan niet beoogd — nut o.i. in geen enkele verhouding tot het aangericht kwaad. De conclusie kan geen andere zijn dan dat straf uit ons rechtsstelsel dient te verdwijnen.
Wraak is zoet. Het zoete is symbool van al wat tegemoet komt aan diepgekoesterde wensen. Ondergaan wij, wraak nemende, straffende of straf waarnemende, een innige bevrediging, ook gestraft worden voorziet in een veelal bewust, soms echter onbewust, gevoelde behoefte. Zo zijn wij immers geconditioneerd in een samenleving, die bij de opvoeding van haar leden gebruik maakt van beloning en de hope daarop, en van straf en de vrees daarvoor. Sedert moeders loven bij het juist en tijdig bezigen van het potje en haar misprijzen bij verzuim weten wij niet beter of het goede dient te worden beloond en het kwade gestraft. Voorzoveel straf past in dit in ons aangebracht patroon is zij zinvol. Voor de delinquent levert berechting bovendien altijd de winst op dat er aandacht aan hem wordt geschonken. En dat is al veel in een wereld waarin men omringd is door koude onverschilligheid.
Straf is een kwaad, en als zodanig bedoeld. Straffende handelen wij in strijd met het eerste rechtsbeginsel: non nocere, niet schaden. Geen wonder dat de rechtsfilosofen aller eeuwen lijvige boeken hebben moeten volschrijven om straf te rechtvaardigen als b.v. middel ter bescherming van de orde, af-

schrikking van potentiële misdadigers en/of verbetering van het karakter van tot misdrijf geneigden.
Allemaal vergeefse moeite: een kwaad is nu eenmaal een kwaad, ook indien geheiligd door een oude en uit dien hoofde eerbiedwaardige traditie. Kwaad op zichzelf is niet respectabel. De officier van justitie, de rechter, de directeur van een gevangenis die zou erkennen dat hij met overtuiging en met voldoening meewerkt aan de instandhouding van een kwaad zou mèt dat van de justitiabelen zijn zelfrespect verliezen.
Niet alleen daarom heeft men het kwalijk karakter gecorrumpeerd door straf „mede" dienstbaar te maken aan de reclassering van de gederailleerde, een scheutje goed toevoegend aan een zee van kwaad, en uit het oog verliezend dat declassering niet het gevolg is van het misdrijf, maar van de straf die de betrapte en berechte misdadiger heeft moeten ondergaan. Straf dienstbaar maken aan iets goeds is een contradictio in se. Want straf is een onding, en ondingen moet men weg doen.
Dat is, ten onzent, al vertoond. De doodstraf — slechts een straf voor de veroordeelde indien hij sterft in de overtuiging dat eeuwige folteringen hem wachten en voor het overige een bron van leed voor zijn onschuldige naasten — is afgeschaft. Lijfstraf eveneens. Men zij voorzichtig met de ethische principes waarvan bij de afschaffing is uitgegaan. De werkelijkheid immers is dat de dood- en lijfstraf geen enkel nuttig effect bleken te sorteren, al had men na executie van de doodstraf van de betrokken delinquent zelf geen enkel misdrijf meer te duchten. Uit het oogpunt van bescherming van het heersend gezag tegen de revolutionair is doodstraf ongetwijfeld de ideale maatregel; maar het gezag dat zich daarmee in stand houdt is niet ideaal — en dat wordt zowel door de dragers ervan als door de eraan onderworpenen ingezien.
G e z a g kan zich slechts handhaven indien het, mede blijkens de daartoe aangewende middelen, o n t z a g verdient.
Ons recht kent twee hoofdstraffen, t.w. vrijheidsbeneming en geldboete. De eerste in hoofdzaak gesteld op als misdrijf, de andere op als overtreding gequalificeerde delicten. De grens tussen deze categorieën wisselt, soms zelfs vrij willekeurig. Zo is het denkbaar dat te eniger tijd overschrijding van de tijdslimiet bij parkeren zal worden beschouwd als een ernstige aantasting van de openbare orde, immers als wederrechtelijke toeëigening van aan andere leden der samenleving toekomende ruimte en tijd. Maar in het algemeen „voelen" wij het verschil tussen misdrijf en overtreding als enerzijds strafwaardig-zonder-meer en anderzijds als strafbaar gesteld door de overheid. Wij zijn, wederom, aldus geconditioneerd. Geldboete is een straf, een opzettelijk toegevoegd leed. Het afschrikwekkend en louterend effect ervan hebben de meesten onzer aan den lijve ervaren wanneer zij b.v. met hun rijwiel op het verhoogde voetpad hadden gereden, of dubbel hadden geparkeerd, en betrapt waren.
Boeten brengen overigens wel geld in het laadje: voor 1966 werd een op-

brengt van *f* 34.000.000,— geraamd en dan te bedenken a. dat de verbeurdverklaring van het gehele, vermogen ook al niet meer bestaat! en b. dat dit bedrag slechts een fractie uitmaakt van de begroting van Justitie.
Afgezien van de soms bijzonder ingrijpende bijkomende straffen als ontzegging van het recht om een beroep uit te oefenen of een motorrijtuig te besturen is onze meest indrukwekkende straf de vrijheidsbeneming. Deze beantwoordt ongetwijfeld aan het doel: zij is een leed en niet alleen voor degeen die haar ondergaat. Het is speciaal deze straf die het aanzien van de betrokkene in eigen en anderer oog verlaagt, waardoor mede het zo bijzonder moeilijk is hem na afloop weer in het gewone bestel op te nemen, hem te reclasseren. De ontslagen gestrafte is een getekende van het soort waarvoor wij geleerd hebben ons te hoeden.
Er is van deze straf niets goeds te zeggen anders dan dat zij de samenleving tijdelijk beschermt tegen recidive van de gevangene. Wij hebben voor deze bescherming wel wat over: de kosten van het gevangeniswezen en de uitvoering van de psychopathenwetten werden voor 1966 begroot op *f* 56.500.000,—. Uitgaande van een gestichtsbevolking van gemiddeld 3500 zielen per dag brengt onze gemeenschap dagelijks *f* 44,— per gedetineerde toe. In totaal vertoefden in 1964 omstreeks 24.000 personen korter of langer tijd in gevangenis, huis van bewaring of psychopathenasyl. Zij hebben gemiddeld de gemeenschap een schade berokkend van omstreeks *f* 2.350,— uitsluitend aan directe detentie-kosten, of liever, dat offer hebben wij er voor gebracht. Nut in de zin van economisch profijt levert de vrijheidsstraf dus niet op; men kan niet berekenen hoeveel gevallen van recidive erdoor worden voorkomen — er is een bescheiden begin van een onderzoek hiernaar gemaakt, ook niet hoeveel potentiële misdrijven door bedreiging met gevangenisstraf verijdeld zijn.
Wraag moge dan zoet zijn, zij is kostbaar.
En welk een kwaad richt zij aan! Er is niemand meer, die ook maar de geringste hoop koestert dat diefachtigheid, homo-sexuele neigingen en agressie — om maar wat te noemen — door het ondergaan van straf genezen, en toch gaat men er mee door, zich aldus een testimonium paupertatis toekennend. Iedereen die bij de strafrechtspleging betrokken is beseft de zinloosheid van vrijheidsbeneming, maar men weet niets beters. Dit nu is een raadselachtige zaak: straf is een kwaad, een opzettelijk aangedaan kwaad. Indien men ernst wil maken met de bescherming van de gemeenschap tegen misdrijven door aanpassing aan de eisen der samenleving van hen die geneigd zijn de normen te overtreden is er geen slechter middel denkbaar dan juist straf — de primitiefste aller reacties.
Wanneer men bescherming van de samenleving beoogt richt men de blik op iets goeds — zulks is bij uitstek de plicht van de overheid. Ten behoeve van die bescherming moeten maatregelen genomen worden. Men hoeft geen dikke boeken te schrijven om zulks te rechtvaardigen — het spreekt als het ware van zelf voor wie geen recht bestaanbaar acht zonder gezag om het te hand-

naven, d.w.z. voor ieder die geen anarchist is.
Indien men het kwaad dat straf is uit de samenleving wil bannen moet men bij het zeer jonge kind beginnen. Het is nl. zeer wel mogelijk op te voeden zonder straf. In dit verband: de duits sprekende volkeren plegen hun kroost met strenge straffen groot te brengen; de angst en de daaruit voortspruitende neiging tot agressie die deze pedagogie heeft teweeg gebracht zal de wereld nog lang heugen.
De misdadiger is een slecht opgevoed kind, hetzij dat hij „van nature" tot misdrijf is voorbestemd, hetzij dat hij niet beter heeft geleerd of uit protest handelt, bewust of onbewust. Zulk een karakter verandert men niet met straf, maar met andere middelen, indien verandering al mogelijk is. Zelfs ongemoeid laten is soms minder gevaarlijk dan straf, die tot recidive = weerwraak kan leiden.
Noodzakelijk is een fundamentele wijziging van het middel-bij-uitstek bij de bestrijding van delinquentie. De op aanpassing gerichte behandeling van misdadigers zal ongetwijfeld leed voor hen met zich brengen, maar zij zullen dat ondergaan en moeten ervaren als een noodzakelijk nevenverschijnsel om bestwil, zoals de tandarts wel eens pijn moet doen. Zulk een behandeling, waarbij de delinquent zich evenzeer object zal gevoelen als bij toepassing van straf is in menig opzicht nog krenkender dan deze, immers hem verlagend van quasi volwaardig lid der samenleving tot hulpbehoevend patiënt.
Naar zulk een penitentiair stelsel zijn wij onderweg. De rechter die nu eenmaal de wet moet toepassen maar inziet dat een straf geen enkele reële zin heeft legt, als het ware symbolisch, een korte voorwaardelijke vrijheidsstraf op, het aan de betrokkene en zijn naasten overlatend adequate maatregelen te treffen. De rechter is, gelukig, ook kind van zijn tijd.
Wij zullen afscheid moeten nemen van het instituut straf en met name van de gevangenis: de man die bewust gevaar voor zijn omgeving oplevert door met open tuberculose rond te lopen wordt niet gestraft maar ter isolatie én genezing in een sanatorium opgenomen. Voor het overige worden patiënten wier symptomen terecht of ten onrechte voor gevaarlijk worden gehouden nog veelal gestraft zoals een niet zo ver voorgeslacht ernstig en overtuigd heksen strafte: een niet zo ver nageslacht zal de huidige strafrechtspleging even absurd vinden als wij de middeleeuwse.
Het zal nog wel even duren, want vergelding door straf zonder meer — vergoeding voor zoveel mogelijk van de berokkende schade is wél zinvol — is een hardnekkig kwaad.
De strafpleiter die een schuldige verdachte bijstaat kan intussen weinig anders doen dan pogen de brokken die de beledigde autoriteit maakt tot een minimum te beperken. Tot eer van ons stelsel worde gezegd dat dit reeds thans de rechter gelegenheid biedt om het vergeldingsbeginsel practisch terzijde te stellen door het opnemen van bijzondere voorwaarden, bij naleving waarvan de straf niet zal worden ten uitvoer gelegd.
Weliswaar kleven aan het instituut der voorwaardelijke veroordeling beper-

kingen, die b.v. de angelsaksische probation niet kent, maar toch bestaat ten onzent de mogelijkheid langs evolutionaire weg te komen tot effectieve maatregelen ter beteugeling der criminaliteit.

Th. Ph. van Raalte

Hier en nu

De misdadiger heeft niet te klagen over gebrek aan belangstelling. In vroeger eeuwen trokken schandpaal en openbare executie veel publiek, in onze tijd vragen krant, tijdschrift, radio en televisie op indringende wijze aandacht voor hem.
Het ziet er echter naar uit, dat zich in de aard van de belangstelling wezenlijke veranderingen beginnen te voltrekken. Overheerste vroeger in de bejegening van de misdadiger het emotionele element, gekenmerkt door een wonderlijk mengsel van afkeer en medelijden, in onze tijd neemt men geen genoegen meer met traditionele opvattingen. Meer dan ooit willen wij weten wat er met de misdadiger aan de hand is, door welke oorzaken hij tot criminaliteit verviel, waaraan het is toe te schrijven dat de gepopulariseerde vergeldingsgedachte geen nut afwerpt, hoe wij de criminaliteit op meer efficiënte wijze een halt kunnen toeroepen. De misdadiger is opgenomen in een op redelijkheid gebaseerd proces van bewustmaking en hernieuwde waardebepaling.
De humanist is blij met deze ontwikkeling. Zijn levensvisie is in de eerste plaats een appèl op ieder tot onbevooroordeeld denken.
Toch mag men de ogen niet sluiten voor de gevaren, die inherent zijn aan ieder bewustwordingsproces. Zowel de emotionele als de rationele benadering van een vraagstuk leidt tot vormgeving. Als regel, en dat geldt ook in het onderhavige geval, blijken de uitkomsten verschillend te zijn. De alom gehoorde critiek op de berechting en de straftenuitvoerlegging is zeker niet ongegrond. De vraag dringt zich echter op of deze critiek noodzakelijkerwijs moet leiden tot een onmiddellijke en radicale breuk met vroegere opvattingen en bestaande vormen, zo die in feite mogelijk is. Een onvoldoende gemotiveerde verstoring van de continuïteit in het denken lijkt niet minder riskant dan het overboord zetten van oude, ja verouderde vormen vóór men nieuwe heeft gecreëerd. Wie tot vernieuwing wil komen begeeft zich op weg. Op weg naar een uiteindelijk doel, dat veelal niet onmiddellijk, wel mettertijd

realiseerbaar is, en dat te eerder wordt bereikt naarmate men erin slaagt partiële vernieuwingen tot stand te brengen.
Het is niet moeilijk met betrekking tot berechting en staftenuitvoerlegging een aantal critische opmerkingen te formuleren.
In de humanistische mensvisie ligt de gelijkheidsgedachte diep verankerd. Onverminderd individuele verschillen, blijkt ieder mens zich rekenschap te kunnen geven van denken en doen, verantwoordelijkheid te kunnen dragen voor eigen leven en dat van de ander, zijn bijdrage te kunnen leveren tot vormgeving van de samenleving, op basis van voor hem geldende waarden. Ongeloof in de mogelijkheid voor de delinquent tot mens-zijn is de grootste zonde, die we aan hem kunnen bedrijven, en leidt uiteindelijk tot vernietiging van zijn persoonlijkheidsbeeld. De mens is nl. naar zijn aard mede-mens. Hij kan slechts als mens bestaan en tot ontplooiing komen in samenhang met de ander. Wil, maar ook mogelijkheid tot communicatie zijn voorwaarden voor menselijk leven.
Hiervan uitgaande is het duidelijk, dat aan de gehele strafrechtelijke bejegening, niet in de laatste plaats voor zover die in de strafinrichtingen plaatsvindt, ernstige bezwaren kleven.
Het is een algemeen bekend feit, dat het hermetisch gesloten strafgesticht de delinquent als regel niet brengt tot inkeer en berouw, maar veel meer frustrerend werkt. Dat geldt in nog sterkere mate voor de isolatie-cel of isolatie-afdeling, ongeacht de naam die men daaraan geeft.
Alhoewel er in de gestichten tamelijk veel wordt gepraat *over* de delinquent, bespreekt men te weinig *met* hem. Men schiet tekort in het verklaren van houding en behandeling. De gedetineerde fungeert als object: zijn subjectief beleven schuift men al te gemakkelijk als irrelevant terzijde. Zo is het een niet discutabele zaak dat men de gedetineerde tutoyeert, zonder hem toe te staan directie en bewakers op dezelfde wijze tegemoet te treden.
Frustrerend werken vooral de negatieve verwachtingen, die het gesticht ten aanzien van de gedetineerde koestert. Hier is sprake van een tekort aan visie op grenzen en mogelijkheden van mens-zijn, dat niet door een simpele voorlichting kan worden aangevuld. Samenleving en gesticht zullen het beeld, dat zij van de delinquent hebben opgebouwd, grondig moeten herzien.
Censuur op brieven vindt in de praktijk niet alleen plaats als ordemaatregel en ter voorkoming van een ongewenste verstoring van het gerechtelijk vooronderzoek, doch ook, zoals men dat noemt, om observatorische redenen. Men moet zich bij de huidige stand van het wetenschappelijk onderzoek gaan afvragen of het nodig is dat allerlei persoonlijke en vaak intieme mededelingen van de gedetineerde aan vrouw en kinderen van mond tot mond mogen gaan.
Men kan moeilijk volhouden, dat men de vaak geestdodende en slecht betaalde arbeid, die in het gesticht aan de gedetineerde wordt opgedragen, en waaraan hij zich, voor zover hij in een gevangenis verblijft niet mag ontrekken, enig nut is gediend.

De rechtspositie van de gedetineerde is wankel. Niet ten onrechte heeft hij het gevoel dat hij zich, met betrekking tot de wijze waarop hij in het gesticht wordt bejegend, op vrijwel niets en niemand kan beroepen.
Ernstige grieven, waaraan we beslist niet voorbij mogen gaan.
Toch zouden we een niet minder ernstige fout maken, wanneer we het gevangeniswezen niet in perspectief blijven zien.
Er is in de jaren na de tweede wereld-oorlog zeker het één en ander aan vernieuwing tot stand gebracht. De verbeteringen waren bovendien beslist niet alleen van materiële aard, zoals wel eens wordt gezegd. In dit verband is het goed te wijzen op de komst van de open gevangenissen, het selectie- en observatiecentrum, de psychiatrische observatiekliniek, het penitentiair trainingskamp, de week-end straffen. Maar ook op de ruimere werkmogelijkheden voor de sociale, medische en geestelijke verzorging. Bovendien leeft er bij de verantwoordelijke ambtenaren van het departement van Justitie een duidelijk waarneembaar verlangen naar verdere vernieuwing. Wie hieraan voorbijgaat schiet niet alleen tekort in redelijke beoordeling van de feitelijke situatie, maar zou in *zijn* negatieve verwachtingen een verdere ontplooiïng wel eens kunnen bemoeilijken, in plaats van bevorderen.
In de kring van ingewijden en daarbuiten wint de opvatting veld dat berechting en straftoepassing een fundamentele wijziging dienen te ondergaan. Dat is een verheugend verschijnsel, mits men niet uit het oog verliest dat men een eeuwenoud stelsel niet van de ene op de andere dag kan veranderen. Daar zijn tientallen jaren mee gemoeid.
Dit mag ons er echter niet van weerhouden in die overgangsperiode partiële successen binnen te halen. Dat dit mogelijk is bewijzen o.m. de sociale ambtenaren, medici en geestelijke verzorgers. Hun optreden maakt ons duidelijk dat de gedetineerde ook onder de huidge omstandigheden aanspreekbaar is, met andere woorden, dat ook een systeem, waaraan ernstige bezwaren kleven, de originaliteit van de mens niet in alle opzichten buiten werking behoeft te stellen.
Ter nadere toelichting enkele opmerkingen over oogmerken en methodiek van de humanistische geestelijke verzorging van gedetineerden.
Ruim twaalf jaar geleden deed de eerste geestelijke raadsman van het Humanistisch Verbond zijn intrede in de wereld van Justitie. Aan de ruim veertig strafgestichten voor volwassenen zijn thans omstreeks zestig vrijwillige geestelijke raadslieden verbonden, die naar verwachting binnenkort plaats zullen maken voor tien tot dit werk opgeleide geestelijke raadslieden in volledige dienst.
De oogmerken van de geestelijke raadsman kunnen als volgt onder woorden worden gebracht.
Het menselijk bestaan blijkt in wezen een ondoorgrondelijk, deels chaotisch geheel te zijn, dat zich bovendien voortdurend op andere wijze aan de mens voordoet. ,,Wie ben ik eigenlijk, waarin ben ik terechtgekomen, hoe kom ik tot een leven dat de moeite waard is?'', ziedaar enkele kernvragen, die als

een uitdaging op hem af komen, en waarmee hij, ongeacht leeftijd, maatschappelijke positie, mate van intelligentie, lichamelijke of psychische gezondheid, in het reine moet zien te komen.
Langs louter wetenschappelijke weg krijgt hij geen antwoord op deze vragen. Zij moeten op andere wijze worden benaderd.
De mens kan zich niet blijvend losmaken van een in hem werkend onderscheidingsvermogen, waaruit zijn besef van goed en kwaad blijkt, van mooi en lelijk, van waar en onwaar. Met behulp van dit waardebesef vormt de mens zich een beeld van zijn menselijke situatie. Dit beeld vormt de grondslag voor een de gehele mens in al zijn bestaansverhoudingen omvattende levensovertuiging, die de gerichtheid van de mens in de concrete situatie bepaalt. Daardoor fungeert de levensovertuiging als een onmisbare bron van kracht en inspiratie, ook en vooral wanneer zich moeilijkheden voordoen.
Zo'n levensovertuiging is het moderne humanisme, waarvan drie elementen aandacht vragen.
De mens kan, ondanks onvolkomenheden, door een zo breed mogelijke ontplooiing van zijn vermogens, tot een echt menselijk leven geraken, mits hij zich rekenschap geeft van denken en doen, alsmede rekening blijft houden met nieuwe ervaringen van hemzelf en anderen. De vrijheid van denken neemt in het humanisme een centrale plaats in.
Het tweede element roept op tot verantwoordelijkheid voor de ander en de samenleving.
Het derde stelt de vrijheid en de gerechtigheid in de samenleving, tot uitdrukking gebracht in de opvattingen omtrent de gelijkheid der geslachten, klassen, naties en rassen, als eis voor een menswaardig leven.
Door zich in vrijheid te ontplooien, in samenhang met de ander en de wereld, en gericht op humanisering van de samenleving, komt de humanist tot een leven dat de moeite waard is.
Bij deze plaatsbepaling van het fenomeen levensovertuiging mag men niet uit het oog verliezen, dat de mens meer is dan lichaam (organisme) en ziel (mechanisme). Hij is een zelfbewust wezen, dat kan denken over zichzelf; hij is een geestelijk wezen. De begrippen geest en geestelijk duiden de situatie van het mens-zijn aan, gekenmerkt door:

a. *Oriëntatie.* De mens duikt op in het bestaan, dat hij beleeft als zijn bestaan. Hij gaat daar echter niet in op. Als excentrisch wezen objectiveert hij zijn bestaan en tracht hij in een voortgaande oriëntatie zich het eigen bestaan bewust te maken, zo duidelijk, dat hij als niet-oriëntatie niet denkbaar is.

b. *Interpretatie.* De mens duikt op in een bestaan, dat op een bepaalde wijze op hem afkomt, nl. enerzijds als kosmos, anderzijds als chaos. Deze situatie noodzaakt de mens onderschei-

dingen aan te brengen en standpunt te bepalen. Zijn reflexies vormen echter geen objectief beeld van de werkelijkheid. Zij dragen primair een subjectief karakter en zijn niet meer dan interpretatie van de werkelijkheid. In de mens kan het besef doorbreken, dat hij met zijn subjectieve interpretatie van de werkelijkheid weinig kan aanvangen, zelfs kan vastlopen. De weg staat echter open naar een inter-subjectieve interpretatie, een gemeen-menselijke opvatting omtrent het bestaan en, op basis daarvan, een gemeen-menselijke levenshouding, een menselijke samenleving.

c. *Intentionaliteit.* De interpretaties hebben geen vrijblijvend karakter. Zij zijn geworteld in een complex van grondgedachten, die als uitgangspunt bij denken en doen fungeren. Zij bepalen de wijze van staan in het leven en maken hem tot een doelgericht wezen, dat willekeurige beslissingen kan voorkomen.

d. *Identificatie.* Met het beeld, dat de mens zich van de werkelijkheid vormt, identificeert de mens zich. Daardoor is het voor de mens zo moeilijk in dit beeld veranderingen aan te brengen, het eventueel te reconstrueren.

Voor de totstandkoming van het eerder bedoelde beeld is de mens aangewezen op de ervaringen, die hij in zijn leven opdoet. Menselijke ervaringen zijn echter meer dan simpele gewaarwordingen. Door toetsing aan zijn waardebesef verwerkt de mens zijn gewaarwordingen op strikt persoonlijke wijze. Hierdoor draagt de visie, die hij op zijn bestaan heeft, zo'n persoonlijk karakter. Het is dan ook geenszins onverklaarbaar dat mensen, die sterk op elkaar waren afgestemd, op een gegeven moment elkander niet meer verstaan, evenmin dat de mens bij nieuwe ervaringen zichzelf niet langer begrijpt en geen uitweg meer ziet. Hij kan dan in een toestand van innerlijke onzekerheid en stuurloosheid geraken, soms van onverschilligheid of openlijk verzet tegen de gevestigde orde. Een inadekwate geestelijke gerichtheid zet de deur op een kier voor anti-sociale neigingen, ook van crimineel gedrag.
In beginsel is het mogelijk, en in de praktijk komt het ook voor, dat de mens erin slaagt uit eigen kracht een nieuw uitzicht op het bestaan te verwerven. Bij velen groeit in zulke omstandigheden de behoefte aan contact met een vertrouwensman. Zo'n vertrouwensman is o.m. de geestelijke raadsman, wiens taak het is *met* de cliënt te denken *over* diens levensvragen en moeilijkheden. Al mogen we daar niet te gemakkelijk over denken, toch blijkt de mens zichzelf toegang te kunnen verlenen tot de eigen ervaringswereld. In feite is hij de enige, die deze wereld in zijn volheid kan kennen. Daarom is de cliënt

te beschouwen als de beste informatiebron inzake zijn beeld van de werkelijkheid. Daarom ook kan een werkelijk contact tussen een geestelijk raadsman en cliënt alleen tot stand komen wanneer eerstgenoemde zijn cliënt, met betrekking tot de onder woorden gebrachte reflexies, onvoorwaardelijk accepteert. Deze methodiek of werkhouding van de raadsman schept niet alleen een gunstig klimaat voor een vrij en openhartig zelfverslag, maar tevens de mogelijkheid tot een hernieuwd en gezamenlijk denken over en onderzoek van het beeld, dat de bestaanswijze van de cliënt bepaalt en waarmee hij is vastgelopen.
Uit het voorgaande blijkt, dat humanistische geestelijke verzorging iets anders is dan woordverkondiging, in de gebruikelijke betekenis van het woord. De geestelijke raadsman gaat met zijn cliënt een relatie aan, die het zelfonderzoek op gang brengt en belangstelling wekt voor een beter functionerend beeld van de werkelijkheid.
Dit wil niet zeggen, dat de levensvisie van de geestelijk raadsman nimmer ter sprake komt. Meermalen blijkt een cliënt er behoefte aan te hebben zijn opvattingen te confronteren met die van zijn geestelijk raadsman. Die behoefte mag en moet bevredigd worden, al zal de raadsman zijn opvattingen nimmer als objectieve waarheden naar voren brengen. De cliënt moet op zijn wijze met de bestaansvragen in het reine zien te komen.

Ook onder de huide omstandigheden slaagt de geestelijk raadsman erin met de gedetineerde een zinvolle, regeneratieve relatie aan te gaan. Hij staat daarin bovendien niet alleen.
De zoëven bedoelde omstandigheden leveren voldoende grond op voor een gezamenlijke krachtsinspanning, die gericht is op een fundamentele vernieuwing van het vigerende stelsel van berechting en straftoepassing.
Deze inspanning mag ons er echter niet van weerhouden ieder partiële vernieuwing positief te waarderen. Zo zou het van grote betekenis zijn wanneer aan het sociale werk, de medische en geestelijke verzorging in de strafgestichten ruimere werkmogelijkheden konden worden toegekend.

P. A. Pols

Actualiteiten

FUTUROLOGIE, EEN NIEUWE WETENSCHAP?

Toen in de vorige eeuw de eerste treinen begonnen te rijden, verklaarden „deskundigen", dat de reizigers ernstige ziekten zouden opdoen door de enorme luchtverplaatsing bij een snelheid van nog geen veertig km per uur. Ook aan het vee, dat zich in de nabijheid van spoorwegen bevond, zouden de ongunstige gevolgen van het nieuwe verkeersmedium merkbaar worden. De Franse staatsman Thiers (1797-1877) verklaarde bovendien, dat spoorwegen niet meer dan speelgoed zouden blijven. Met even grote stelligheid beweerde de Franse letterkundige en politicus Arago (1802-1892), dat reizigers in een tunnel longontsteking moesten krijgen. Emerson meende, dat alle technische vooruitgang schadelijk zou zijn en ook Morris en Ruskin keerden zich tegen de industriële revolutie. Claude Bernard geloofde niet aan de mogelijkheden van de microbiologie. Palmerston veroordeelde het graven van het kanaal van Suez. De gebroeders Lumière voorspelden, dat de bioscoop alleen een instrument voor wetenschappelijk onderzoek zou blijven. Wells kritiseerde Lenins „utopische" geloof in de toekomst van de elektriciteit („Communisme is Sowjetmacht plus de elektrifikatie van heel het land"). Lenin op zijn beurt meende, dat alle dorpen zouden moeten verdwijnen, terwijl tegenwoordig in hoog ontwikkelde landen juist het streven bestaat naar de bouw van forensendorpen.

Wie de voorspellingen aangaande „de maatschappij van de toekomst" achteraf nagaat, verliest alle vertrouwen in het divinatievermogen van grotere en kleinere geesten. Desondanks hebben onlangs een aantal vooraanstaande figuren uit alle delen van de wereld besloten een internationale stichting ter bestudering van de toekomst op te richten onder de naam „Mankind 2000 international".

Het doel van de stichting is onder meer te bevorderen dat een studie- en researchcentrum voor onderzoek van de toekomst in het leven wordt geroepen, in het bijzonder gericht op de lange termijn, voorts de internationale coördinatie van studies aangaande de toekomst op economisch, sociaal, natuurwetenschappelijk, technisch, politiek en cultureel gebied, het geven van voorlichting (door conferenties, cursussen en inschakeling van de moderne massamedia) over de mogelijke en meest waarschijnlijke toekomstige ontwikkelingen.

Wat betreft de Nederlandse sectie van deze stichting is een nauwe samenwerking tot stand gebracht met de hier te lande reeds werkzame „Werkgroep 2000", die soortgelijke doeleinden nastreeft als de nieuwe internationale groepering. De Werkgroep 2000

is ontstaan uit een oorspronkelijke oecumenische opzet, nl. uit de bundeling tot dit doel van de beide vormingscentra De Horst te Driebergen en De Horstink te Amersfoort. Reeds enkele jaren geleden heeft *prof. F. L. Polak*, één van de initiatiefnemers van „Mankind 2000" in zijn boek *„De toekomst is verleden tijd"* gewezen op de wenselijkheid, ja zelfs de noodzakelijkheid voor de hedendaagse mens om zich een verantwoord, positief toekomstbeeld te vormen, dat richtinggevend zou kunnen zijn voor zijn activiteiten. Hierbij ging prof. Polak uit van twee stellingen. Ten eerste: De toekomst was steeds medebepalend voor het onvoltooid verleden der cultuurgeschiedenis en ten tweede: De tegenwoordige tijd ontbeert helaas positieve toekomstbeelden, kent alleen destructieve, negatieve beelden van een toekomst-op-de-kop welke als zodanig gevaarlijk zijn voor de toekomst van de westerse cultuur. (Prof. Polak was blijkbaar niet zonder meer overtuigd van de „vitaliteit van de westerse beschaving" waarover prof. Geyl in zijn afscheidscollege sprak).
Het boek van prof. Polak had ongetwijfeld — ondanks de kritiek die men erop kan hebben — een zeer actueel karakter. Ook anderen hebben zich, zij het van geheel andere uitgangspunten vertrekkend, met deze problematiek beziggehouden.
In dit verband heeft de Berlijnse hoogleraar in de politieke wetenschappen *Ossip K. Flechtheim*, de auteur van *„Eine Welt oder keine?"* (Frankfurt, 1964) de nieuwe term „futurologie" geïntroduceerd. In een artikel in *„Gewerkschaftliche Monatshefte"* (Köln, april, 1966) gaf hij een nadere toelichting tot dit nieuwe begrip. Hij wees er allereerst op, dat de hedendaagse mens zich in tegenstelling tot de mens in vroegere statisch-hiërarchische samenlevingen geconfronteerd ziet met ingrijpende veranderingen en een voortgaande evolutie, die hem dwingen zich op de toekomstige mogelijkheden te oriënteren. Lange tijd konden pessimistische denkers als Heidegger en Barth met hun naar het verleden gericht pessimisme de toon aangeven, maar thans treden ook meer optimistische, utopistische denkers als Ernst Bloch („Das Prinzip Hoffnung") en Teilhard de Chardin naar voren.
Op economisch gebied is planning van de toekomstige ontwikkeling een algemeen aanvaarde politiek geworden. De Sowjet-Unie is in dit opzicht als pionier opgetreden. Ik wijs in dit verband op hetgeen *E. H. Carr* schreef in zijn: *„De invloed van de Sovjet op het Westen"* (Ned. vert. Amsterdam, 1947): „De economische invloed van de Sovjet-Unie op de rest van de wereld kan in één woord worden samengevat: ordening... Indien we tegenwoordig allen ordenaars zijn, is dit zeker grotendeels het gevolg van de bewuste of onbewuste invloed van de praktijk en de resultaten in de Sovjet-Unie". Ook zonder „futuroloog" te zijn in de betekenis, die Flechtheim eraan geeft, kan men toch moeilijk ontkomen aan de vraag, welk karakter deze economische ordening, die in verschillende landen gestalte kreeg in vijf- of meerjarenplannen, in de toekomst zal hebben. Velen, aanhangers van de zogeheten „convergentietheorie" (ten onzent prof. J. Tinbergen), zijn van mening, dat er een toenadering zal komen tussen de economische stelsels van Oost en West. In de communistische wereld zal binnen het systeem van planning een grotere vrijheid mogelijk worden, reeds thans aantoonbaar in de plannen van de econoom prof. Liberman. In de „kapitalistische" wereld daarentegen zal economische planning, naarmate de maatschappij ingewikkelder van structuur wordt, steeds onontbeerlijker blijken. Er zou hier dus sprake zijn van toenadering, convergentie in de maatschappijstructuur van Oost en West. Is dit uitsluitend een *economisch* probleem? Ik meen van niet. De planning zal van beslissende invloed zijn op alle aspecten van het maatschappelijk leven.
Planning is thans, zoals gezegd, algemeen aanvaard, zowel in de hoogontwikkelde industrielanden als in de ontwikkelingsgebieden. In verschillende landen houdt men zich bezig met toekomstprognoses tot het jaar 2000 op technisch, planologisch en verkeersgebied. Ook de voedselvoorziening van de toekomst heeft de aandacht van vele specialisten. Ik memoreer in dit verband een lezenswaardig artikel *„Mens en milieu"* van *prof. D. J. Kuenen* in het *„Landbouwkundig tijdschrift"* (april 1966), waarin

deze o.m. wijst op de grote verspilling, waaraan de mens zich thans schuldig maakt door onoordeelkundig handelen, dat bodemuitputting, erosie en uitroeiing van dierlijke voedingsbronnen met zich medebrengt, terwijl er anderzijds gelukkig ook mogelijkheden (geen zekerheden) bestaan voor een vergroting van de voedselproduktie.
In Wenen heeft *Robert Jungk*, de auteur van het boek over de atoombom *„Heller als tausend Sonnen"* een „Institut für Zukunftsfragen" opgericht. In samenwerking met Mundt schreef Jungk onlangs een boek *„Modelle für eine neue Welt"*. In Hannover kwam een „Gesellschaft zur Förderung von Zukunfts- und Friedensforschung" tot stand. En is ook ons Gronings „Polemologisch Instituut" (uitgeefster van de „Polemologische studiën") niet in feite gericht op de toekomst? Studie van het verschijnsel oorlog met het oogmerk deze in de toekomst te voorkomen is immers het doel.
Bezien wij allerlei prognoses uit het verleden, dan kan men slechts vaststellen, dat vele utopistische schrijvers geen enkel begrip hadden van de mogelijkheden die de techniek zou brengen (een science-fictionschrijver als Jules Verne buiten beschouwing gelaten). Flechtheim wijst erop, dat de geschiedfilosofie van Marx een te simplistisch-dogmatisch karakter vertoonde. De zege van het proletariaat en de komst van een klasseloze maatschappij bleken een hersenschim. Anderzijds hebben Marx's voorspellingen over de toekomst van Indië en China en over de verschuiving van het politieke zwaartepunt van de Atlantische naar de Grote Oceaan blijk gegeven van een scherpe visie, aldus Flechtheim.
Bertrand de Jouvenel, die zich met de uitgave van de serie „Futuribles" en de organisatie van een aantal internationale congressen over toekomstplanning grote verdiensten heeft verworven, heeft zich in zijn boek *„L'art de la conjecture"* kritisch uitgelaten over het begrip „futurologie" omdat dit suggereert dat er een *toekomstwetenschap* mogelijk is, terwijl hier hoogstens van waarschijnlijkheden, niet van zekerheden sprake is. Flechtheim stelt hier nadrukkelijk tegenover dat het in zijn „science of the future" gaat om een „science of probability". Een exacte wetenschap in de zin van fysica of astronomie is de futurologie zeker niet, wèl is zij vergelijkbaar met sociologie of politologie. Flechtheim schrijft: „Unter allen Umständen sollte die Futurologie all das umfassen, was man Planungswissenschaft nennen kann".
Grote gebieden van het menselijk leven en samenleven onttrekken zich aan iedere planning, in de eerste plaats veel, dat tot de culturele sector gerekend kan worden. Flechtheim schrijft bovendien: „Aber selbst die epochalen Probleme der Menschheit — die Automation, die Weltpolitik und vor allem die Bevölkerungsbewegung — werden sich aller Voraussicht nach noch lange einer rationalen und humanen Universalordnung und Globalregelung in entscheidenden Punkten entziehen — und gerade deshalb in den kommenden Jahren und Jahrzehnten zu fatalen Bedrohungen werden".
Verschijnselen als explosieve bevolkingsgroei, uitputting van grondstoffenvoorraden, vervuiling van water en lucht, bodemuitputting en erosie, de groei van destructieve krachten, velerlei vormen van bedreiging van de menselijke persoonlijkheid, het zijn alle problemen waarmede de futurologie zich bezig zal moeten houden. Het technologisch optimisme zal even kritisch benaderd moeten worden als het cultuurpessimisme van schrijvers als Aldous Huxley. Het is van betekenis, dat allerlei idiosyncrasieën, sentimenten en ressentimenten kritisch worden geanalyseerd. Flechtheim wijst echter op het gevaar — en dit geldt vooral Duitsland waar het jaar 1945 een volledige ontnuchtering bracht — dat deze „Entideologisierung" kàn leiden tot een renaissance van conservatieve en reactionaire denkschablones, d.w.z. een aanpassing aan de idealen, ideeën èn vooroordelen van de toonaangevende kringen in West-Duitsland. (De vrees van Flechtheim lijkt mij niet ongegrond. In dit verband wijs ik bv. op het werk van Heinrich Böll, die een kritisch beeld ontwerpt van deze „toonaangevende kringen" in de welvaartsstaat).
De status quo van een massa- en klassendemocratie wordt dan als „natuurlijk" en „eeuwig" beschouwd. Terwijl de politieke partijen en organisaties elkaar steeds meer

eerst van de wetenschap overtuigd en niet met critiek op de wetenschap lastig gevallen moeten worden? Ik moet zeggen, dat ik mij lichtelijk geïrriteerd voel door een zo apodictische ongenuanceerde presentatie van de natuurwetenschap, al ben ik het met wat Dippel poneert in grote lijnen en in de meeste details eens. Ik vraag me echter af, of een dergelijke benadering de buitenstaander werkelijk kan overtuigen, of die niet, waar ik me lichtelijk gegeneerd voel, geërgerd zal reageren.

Nu valt op te merken, dat in het geheel van zijn betoog deze presentatie van de natuurwetenschap niet de minste rol speelt. Wat hij met de godsdienst confronteert, is niet de natuurwetenschap, maar hetgeen hij noemt „publieke ervaring" die ook niet-wetenschappelijke ervaring omvat. „De wetenschap kent de unieke, enkele mens niet", zegt hij (p. 144) — of terecht, laat ik hier in het midden — en hij zou gerechtigd zijn, tegenover de ervaring van de fysische realiteit de „unieke ervaring" te plaatsen. Maar hij plaatst haar tegenover de „publieke ervaring", die wèl de unieke mens kent.

„Onder *'unieke ervaring'* willen wij dan... de ervaring verstaan van een aan alle statistiek onttrokken, volstrekt eenmalige constellatie, die zich nimmer herhaalt en niet herhaalbaar is. Het is duidelijk, dat het hier gaat om ervaring die per definitie niet herleidbaar is op of in formeel verband te brengen met andere ervaring, volstrekt oorspronkelijk, niet-verifieerbaar, niet-mathematiseerbaar..." (p. 147) — dit is het punt in Dippel's betoog waar alles om draait. De eerste zin is nog redelijk begrijpelijk, afgezien van het „aan alle statistiek onttrokken". Verleden deelwoorden kunnen een werkwoordelijke of een naamwoordelijke betekenis hebben, en wat hier bedoeld is, is niet duidelijk. Met de tweede volzin (die helemaal niet per definitie uit de eerste volgt, zoals Dippel stelt) wordt het begrip „unieke ervaring" zo ingeperkt, dat ik nauwelijks meer weet wat ik mij eronder moet voorstellen. Ik vraag me af, of de auteur er beter aan toe is. De uitgang „ing" kan

tweeërlei betekenen, in casu kan men met ervaring bedoelen het ervarene of het proces van ervaren. Op de geciteerde plaats doelt het op het proces van ervaren, terwijl het bijvoeglijk naamwoord uniek hier zo geïnterpreteerd moet worden alsof het bij „ervaring" in de zin van „het ervarene" stond — dus een constructie zoals „de geschifte melkboer". Maar het kan nog erger: in 't vervolg wordt òm en òm ervaring soms in de eerste, soms in de tweede zin gebruikt, en „uniek" soms alsof het op het eerste, soms alsof het op het tweede begrip ervaring sloeg — samen vier varianten, of liefst acht of twaalf; want „uniek" betekent soms eenmalig, soms eensoortig (om „einmalig" en „einzigartig" ietwat kreupel te vernederlandsen), soms ook zoiets als magnifiek.

„Informatie ontvangen is ervaring... Dan echter mogen we... ook omgekeerd unieke ervaring gelijkstellen aan unieke informatie en deze begrippen door elkaar gebruiken" (p. 163). Dit is uiteraard geen argument. Informatie is een wetenschappelijke modeterm. Oorspronkelijk, in de berichtentechniek, veronderstelt informatie een zender en een ontvanger. Men gebruikt het nu overdrachtelijk, ook als men een schakelaar omdraait, om een lamp te informeren dat hij moet oplichten, een ster zendt stralende informatie uit over zijn temperatuur, en de ribonucleïnezuren informeren de amino-zuren, hoe ze zich tot eiwitten moeten groeperen. Men gebruikt het woord informatie hier — terecht — terwille van formele analogieën. Dippel vervangt „ervaring" door „informatie" (zoniet omdat het wetenschappelijker klinkt dan toch) om te suggereren, dat bij die informatie een informateur hoort.

„Als voorwaarde voor relevante unieke ervaring *gaar er iets essentieels vooraf: de vreze des Heren*, d.i. de erkenning van Zijn eeuwige kracht en goddelijkheid... (p. 162). *We beperken nu het gebru van de categorie „uniek" tot de relat tussen God, de Unieke, d.i. het uniek werk van de Unieke* waarbij we moge geloven dat ieder mens het uniek wer stuk God's is..." (p. 163-164).

Hoe weet Dippel, dat de vreze des Here hiervoor vereist is? Omdat men lezen schrijven en rekenen leert uit vrees voo de schoolmeester, en goed gedrag, al men voor de politieagent of Sinterklaa bang is? Hoe weet Dippel, dat uniek ervaring, wat dit dan ook moge zijn, iet met God heeft te maken, en zo ja, me de God van Abraham, Izaak en Jacob met de Vader van Jezus Christus? Hoe veel van de geloofsartikelen berusten op unieke informatie? En is het een gevolg van gebrek aan godvrezendheid, als men aan Dippel's definitie van unieke ervaring geen touw vast kan knopen? En als unieke informatie dan toch niets anders betekent (p. 167) dan blijde boodschap (evangelie), waarom dit niet meteen gezegd, waarom de lezer zolang in het onzekere gelaten? Of is „unieke informatie" het onzegbare?

Taalgebruik zoals het hier gegispte wordt tegenwoordig graag aan „onzindelijk denken" geweten. Ik sluit me er bepaald niet bij aan. „Denken" is hier niet aan de orde. Het is een ander verschijnsel. In de „Handelingen" heet het „spreken met andere talen". Het is getuigen omtrent het „onzegbare". Het resultaat kan evenmin met de meetlat van taalanalyse worden gemeten als dit met poëzie mogelijk is. Alleen, anders dan poëzie gaan deze uitingen in een wetenschappelijk kleed te pronk, een kleed, dat hoe langer hoe minder bij de profetische inhoud past.

Ik heb in mijn leven veel over „geloof en wetenschap" gelezen, maar zo weinig als in deze hoofdstukken heb ik er nergens over gelezen.

H. Freudenthal

ities van een lezer

ik
onlijk

w te
ick-
ne
or de
.
reld,

aast
j
pier
eer
.
s na.
eft
jn
o-
et
efend,

de
eel
ééf je
van
zeg
er on-
net
n de

ar-
ow

ste
al heb-
van
hij

getrokken als stukjes-schrijver van de „Berliner Abendblattern" omstreeks 1810.
Ik heb daarin een mooie anecdote van zijn hand gevonden, die ik hier keurig navertel.
William Shakespeare bezocht in Londen een voorstelling van zijn stuk: „Richard III". Na de voorstelling gaat hij achter de coulissen om de spelers te complimenteren. Hij ziet de man die de rol van Richard speelde staan praten met een dame. Als William verschijnt nemen de twee afscheid, maar hij hoort haar nog net zeggen: Kom om 10 uur. Klop drie maal. Als ik vraag wie is daar, moet je zeggen Richard de Derde. Shakespeare, die de vrouw herkend heeft als iemand die hij heel graag mag, gaat om kwart voor tien naar haar huis, en zegt op de vraag wie er is: Richard de Derde. Hem wordt de deur opengedaan. De vrouw schrikt, maar William Shakespeare, die een knap en beminnelijk man was, weet haar te verzoenen met de verwisseling.
Een kwartier later wordt er geklopt. William gaat naar de deur en vraagt met verdraaide stem: Wie is daar? Buiten wordt geantwoord: Richard III. William Shakespeare doet een raam open en roept: Je bent te laat Richard, Willem de Veroveraar heeft de vesting al bezet.

Er is een merkwaardige illustratie te vinden voor de positie die de Nederlandse cultuur inneemt in het vergelijkbare gebied om ons heen. In de dertiger jaren schreef **André Malraux:** „La condition humaine". **Eddy Du Perron** besprak de roman in Forum onder de titel: De menselijke staat bij kookpunt. Dat klopte wel ongeveer. De roman demonstreert de menselijke hoedanigheid in revolutionaire omstandigheden — de Chinese revolutie — en geeft in allerlei trekjes aan, dat de mens behelpsels nodig heeft om de essentiële rampen aan te kunnen. Ik heb het altijd hèt boek van mijn generatie — geboren na de eerste wereldoorlog — gevonden.

Notities van een lezer

Tot lezen van pasverschenen boeken ben ik eigenlijk niet gekomen, want zoals gewoonlijk heb ik tijdens de dagen rondom Kerst en Nieuwjaar een oud groot boek uit mijn kast genomen om dit weer eens helemaal opnieuw te lezen. Zo heb ik al drie of vier keer de Pickwickpapers gelezen, „Le Rouge et le Noir", „Der Zauberberg", „De Boeken der Kleine Zielen". Dit keer was het — ik geloof voor de derde keer — **„Oorlog en Vrede" van Tolstoi.** Die lezerij strekt zich dan over meer dan een maand uit. Langzaam groei ik weer in die wereld, om het mooi te zeggen: onder de ban van de meesterverteller. Ik passeer geen woord gehaast of gedachtenloos — elke zetfout betrap ik. Bij Tolstoi's meesterwerk volg ik op een stuk papier de familievertakkingen; veldslagen reconstrueer ik op een getekend kaartje. Grandioze observaties mompel ik hardop, zeg ik nog eens na. Ik vind wel dat Tolstoi er een handje van heeft om ons frustraties te bezorgen. Als er tot mijn vreugde een idylle opbloeit of als tot mijn opluchting iemand eindelijk blijkt zijn weg in het leven te zullen vinden — dan ben ik, geoefend, op mijn hoede. In de laatste regel van het hoofdstuk maakt de tering of een verdwaalde kogel een eind aan de illusie. Maar het geheel is letterlijk overweldigend, na een week lééf je in die wereld. Tussen de gewone besognes van de dag door, terwijl ik allerlei reële dingen zeg en doe of laat, ijverig een nota schrijf over onzuivere elementen in de opstelling van het lopend verkeer in de betalingsbalans van de Bondsrepubliek, vraag ik mij af wat nu toch eigenlijk in diepste wezen het knagende duurzame gevoel van onbehagen van Boris Rostow veroorzaakt.

Dat **Heinrich von Kleist** één van de fijnste schrijvers is geweest die in de Duitse taal hebben geschreven is wel bekend bij lezers van confessie, maar veel minder aandacht heeft hij getrokken als stukjes-schrijver van de „Berliner Abendblattern" omstreeks 1810.
Ik heb daarin een mooie anecdote van zijn hand gevonden, die ik hier keurig navertel.
William Shakespeare bezocht in Londen een voorstelling van zijn stuk: „Richard III". Na de voorstelling gaat hij achter de coulissen om de spelers te complimenteren. Hij ziet de man die de rol van Richard speelde staan praten met een dame. Als William verschijnt nemen de twee afscheid, maar hij hoort haar nog net zeggen: Kom om 10 uur. Klop drie maal. Als ik vraag wie is daar, moet je zeggen Richard de Derde. Shakespeare, die de vrouw herkend heeft als iemand die hij heel graag mag, gaat om kwart voor tien naar haar huis, en zegt op de vraag wie er is: Richard de Derde. Hem wordt de deur opengedaan. De vrouw schrikt, maar William Shakespeare, die een knap en beminnelijk man was, weet haar te verzoenen met de verwisseling.
Een kwartier later wordt er geklopt. William gaat naar de deur en vraagt met verdraaide stem: Wie is daar? Buiten wordt geantwoord: Richard III. William Shakespeare doet een raam open en roept: Je bent te laat Richard, Willem de Veroveraar heeft de vesting al bezet.

Er is een merkwaardige illustratie te vinden voor de positie die de Nederlandse cultuur inneemt in het vergelijkbare gebied om ons heen. In de dertiger jaren schreef **André Malraux:** „La condition humaine". **Eddy Du Perron** besprak de roman in Forum onder de titel: De menselijke staat bij kookpunt. Dat klopte wel ongeveer. De roman demonstreert de menselijke hoedanigheid in revolutionaire omstandigheden — de Chinese revolutie — en geeft in allerlei trekjes aan, dat de mens behelpsels nodig heeft om de essentiële rampen aan te kunnen. Ik heb het altijd hèt boek van mijn generatie — geboren na de eerste wereldoorlog — gevonden.

Du Perron vertaalde bijzonder fraai de aan hem opgedragen roman onder de titel: ,,Het menselijk tekort''. De verschuiving van ,,conditie'' naar ,,tekort'' geeft naar mijn smaak net aan hoe men in Frankrijk al begreep welke de menselijke hoedanigheid was die men in ons land nog misprees.
Ik ben er mij van bewust, dat de vertaling niet eenvoudig is. ,,De menselijke hoedanigheid'' is geen romantitel. ,,Conditie'' ook niet. ,,De mens'' zonder meer klinkt als uit de serie waar ,,Ja, ik wil'' in hoort.
Maar een poging om de Franse titel te handhaven in een Nederlandse — vanwege de uitgever misschien — levert mijn illustratie precies.

In de literaire smaak wordt de waardering goeddeels bepaald door een menigte van bijkomende omstandigheden. Dat is ook, geloof ik, in het geheel niet erg, het vooroordeel mag daar zijn rechten doen gelden. In de literaire kritiek wordt het anders, daar is het vooroordeel óók object van studie.
Zo heb ik al sinds lang een onoverkomelijke aversie tegen de beroemde Franse auteur **Paul Claudel.** En doordat ik het woord aversie heb laten vallen kan ik nu rustig mijn gang gaan. Als ik zijn foto ergens tegenkom — een enorme grote, vette, zelfverzekerde fabrieksbaas uit 'n Dickens weggelopen — leg ik er mijn hand op. Ik heb nog nooit iets van hem gelezen en ik wil dat ook niet. Ik erger me licht aan het feit dat zijn complete werk in de schitterende Phéiade-editie wordt uitgegeven. De titels van zijn boeken schrikken mij al af. En met geweldig veel plezier lees ik in de dagboeken van Albert Camus: ,,Claudel. Deze gulzige grijsaard werpt zich op de Heilige Tafel om zich gulzig aan de eer te verzadigen. Wat 'n ellende!''
En wat later: ,,Claudel. Esprit vulgaire''.

Natuurlijk is er een oorzaak te vinden, maar rondom dat éne stukje van de puzzle zijn erg gauw de aansluitende stukjes gevonden. Er bestaat een deel ,,Correspondance'' tussen **Gide** en Claudel. De laatstgenoemde was rooms geworden en deed zijn best een aantal Franse schrijvers evenzo te doen overlopen. Bij enkelen was hem dat al gelukt. Maar Gide zou een grote vangst zijn. Hij schreef deze lange brieven, stuurde hem zijn werk, o.a. ,,Chemin de la croix''. Gide hapte niet erg. Ineens — na een tijd van verdenking — krijgt Claudel zekerheid (op grond van een niet helemaal duidelijke passage in Gides roman Les Caves du Vatican) dat Gide homosexueel moet zijn. In een onthutsende grove brief sommeert hij Gide hem de waarheid te zeggen. Gide schrikt hevig maar antwoordt heel waardig hoewel triest. Het is waar dat hij voor vrouwen nooit enig verlangen heeft gevoeld. Hij is getrouwd en van zijn vrouw houdt hij meer dan van wie ook ter wereld. Maar er is geen verlangen. Sterker, de liefde doet elk verlangen verdwijnen.
Gide is heel duidelijk. Hij vraagt Claudel geen gebruik te maken van zijn huidige kennis, hij wil niet dat zijn vrouw, die onwetend is, getroffen wordt.
De wijze waarom Claudel op deze diep ontroerende, maar meer nog: overtuigende brief antwoordt, is eenvoudig onvergeeflijk. Weinig genuanceerder dan de karikatuur van een dorpspastoor, knorrend als een varken gaat hij te keer. Onvermijdelijk verwijst hij Gide naar een abbé, aan wie hij — het vertrouwen schendend — inmiddels ook al geschreven blijkt te hebben. En dan komt het ergste: hij dringt er bij Gide op aan de passage van Les Caves in de definitieve boekuitgave achterwege te laten. ,,Peu à peu on oubliera''.
Bijzonder nobel reageert Gide. Over het ,,langzamerhand vergeten'' zegt hij: ,,Il me semble honteuse. Non, ne me demander ni maquillages, ni compromis . . .''
De hovaardij, de inquisiteursmentaliteit van Claudel in deze affaire is onvoorstelbaar. Deze spekslager der moraal is eigenlijk niets, hoe kolossaal hij ook lijkt, minder dan iets, hij is een groot zwart gat waardoor de walm van de contra-reformatie opstijgt.

Ik zat er bij toen een heel stel jonge mensen — terugkomend van een schoolvoorsteling van ,,Look back in anger'' van **John Osborne** — hettig napraatte. Al vaak heb ik verbaasd gestaan over de mengeling van ontwapenend onbenul en verbazend gezond verstand die jonge mensen aan de dag leggen. Soms heb ik de indruk dat wij op zestien/achttien jaar aan de ene kant veel geraffineerder, gewiekster waren, aan de andere kant veel meer vrezen en angsten kenden, minder onverschrokken, minder wijs waren.
Nu imponeerde mij weer de scherpte van het oordeel over John Osborne, de befaamde angry young man. Uit het gesprek van die jonge mensen bleek dat ze precies begrepen dat het feitelijk een geweldig idealistisch stuk was. De hoofdpersoon, Jimmy Porter, treedt op als een stukmaker, een rotjongen. Maar de jonge mensen waren het er vrijwel over eens dat daaronder een geweldig geschikte, intens goede jongen schuil gaat. Hij heeft als tienjarig jochie, als enige van de familie, het langzame kreperen van zijn vader meegemaakt, die vernield uit de Spaanse burgeroorlog is teruggekeerd. Hij is een verbijsterde idealist geworden. Hij is werkelijk geen boze maar een wanhopige jongen. Maar aan een wanhoop die authentiek van de zestiger jaren is, komt hij niet toe. Eigenlijk — overwogen de jonge praters — is het stuk verouderd.

P. Spigt